

Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice

O SUZBIJANJU HOMOFOBIE I TRANSFOBIE TE
VRŠNJAČKOG NASILJA NAD LGBTIQ UČENICIMA/ICAMA

Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice

O SUZBIJANJU HOMOFBIJE I TRANSFOBIJE TE
VRŠNJAČKOG NASILJA NAD LGBTIQ UČENICIMA/ICAMA

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", lipanj 2016.

Izdavač:

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

tel.: +385 (0)51 212 186

e-mail: loricure@yahoo.com

Publikaciju uredila:

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“

Tisak: ADRIA PRINT j.d.o.o.

Naklada: 1000 kom

ISBN: 978-953-59135-1-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem **131002086**.

Tiskanje ove publikacije financijski su podržali filia. die frauenstiftung, Hil – Foundation gemeinützige i Global Fund for Women. Prvo izdanje Priručnika omogućeno je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva.

filia
die frauenstiftung.

hil foundation

**GLOBAL FUND FOR
WOMEN**
Champions for Equality.

[] Nacionalna
zaklada za
razvoj
civilnoga
društva

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. PROBLEMATIKA	9
3. COMING OUT	14
3.1. COMING OUT RODITELJIMA	15
4. HOMOFBIJA, BIFBIJA I TRANSFBIJA	19
4.1. INTERNALIZIRANA HOMO/BI/TRANSFBIJA	20
5. NASILJE NAD LGBTIQ OSOBAMA	23
6. HOMO/BI/TRANSFBIČNO VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE I NASILJE	25
6.1. VRSTE HOMO/BI/TRANSFBIČNOG ZLOSTAVLJANJA I/ILI NASILJA	25
6.2. POSLJEDICE KOJE VRŠNJAČKO NASILJE I/ILI ZLOSTAVLJANJE OSTAVLJA NA OSOBU	26
7. ULOGA ŠKOLSKOG/E PSIHologa/GINJE	28
8. HOMOFBIJA, BIFBIJA, TRANSFBIJA I OBRAZOVNI KONTEKST	31
9. ULOGA ŠKOLE, NASTAVNIKA/ICA I STRUČNIH SURADNIKA/ICA	38
9.1. PREVENCIJA	38
9.2. HOMOFBIČNI I TRANSFBIČNI GOVOR	40
9.3. HOMOFBIČNO, BIFBIČNO I TRANSFBIČNO FIZIČKO NASILJE	40
10. KORACI KOJE ŠKOLE MOGU UČINITI	41
10.1. RAD S RODITELJIMA/SKRBNICIMA	41
10.2. VAŽNE SMJERNICE U SUZBIJANJU NASILJA I ZLOSTAVLJANJA NAD LGBTIQ OSOBAMA	42
11. TERMINOLOGIJA	44
12. KORISNA LITERATURA I IZVORI	49
13. KONTAKTI UDRUGA KOJE DJELUJU NA PODRUČJU ZAŠTITE PRAVA LGBTIQ OSOBA U HRVATSKOJ	56

1. UVOD

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI" od 2012. godine djeluje na planu suzbijanja homo/bi/transfobije u školama i osiguranju adekvatne podrške za LGBT¹ srednjoškolsku populaciju. Osnovni ciljevi ovog programa su smanjiti homofobiju, bifobiju i transfobiju kao i vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje među mladima na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja te zaštititi ljudska prava srednjoškolske LGBT populacije.

U sklopu programa održana je edukacija stručnih suradnika/ica (i zainteresiranih nastavnika/ica) u pet srednjih škola u Rijeci i dvije srednje škole u Opatiji sa sljedećim ciljevima: upoznati školske djelatnike/ice s problemima s kojima se mlade LGBT osobe susreću u školskom okruženju, informirati ih o problematici vršnjačkog nasilja i zlostavljanja LGBT učenika/ica te identificirati metode suzbijanja ovog nasilja i/ili zlostavljanja.

Edukacija je obuhvatila i upoznavanje s adekvatnom i stručnom psihosocijalnom podrškom za LGBT mlade te zajedničku diskusiju o razvoju aktivnosti i programa koji su usmjereni k smanjenju homofobije, bifobije i transfobije u hrvatskim školama. Od 2014. godine ovakvu edukaciju LORI nastavlja provoditi jednom godišnje u vidu seminara te ju po potrebi održava za stručne suradnike/ice i zainteresirane nastavnike/ice pojedine škole.

LORI provodi i predavanja za učenike/ice srednjih škola s ciljem informiranja učenika/ica o tematici spolnih i rodnih manjina te suzbijanja nasilja i/ili zlostavljanja među mladima na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Do sada je ostvarena suradnja s brojnim školama u Primorsko-goranskoj županiji. U svrhu prihvaćanja različitosti i pružanja objektivnih informacija o LGBT temama mladima 2012. godine izdana je i brošura za mlade Šalji dalje.

2014. godine LORI izdaje i Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama, a drugo, dopunjeno izdanje Smjernica izdano je 2016. godine.

U izradi *Smjernica* korišteni su međunarodni dokumenti i preporuke od posebnog značaja za suzbijanje homofobije i transfobije, izvješća relevantnih državnih tijela u Hrvatskoj, rezultati aktualnih domaćih i međunarodnih istraživanja te primjeri dobre prakse u okviru postojećih školskih politika i programa kojima je svrha razvijati vrijednosti ravnopravnosti i inkluzivnosti u školskom okruženju.

S namjerom pružanja osnovnih smjernica za suzbijanje homo/bi/transfobije u školama, 2012.-te godine izdan je i *Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju nad LGBTIQ učenicima/icama*.

Zbog velikog interesa izdaje se i drugo, dopunjeno izdanje – *Priručnik* koji je pred vama.

2. PROBLEMATIKA

U Hrvatskoj su u posljednjih desetak godina učinjeni brojni koraci po pitanju suzbijanja homo/bi/transfobije i zaštite ljudskih prava LGBTIQ osoba, kako na legislativnom području tako i na institucionalnom i društvenom planu. Unatoč tome, rasprostranjenost homo/bi/transfobije te nasilja nad LGBTIQ osobama i dalje predstavlja ključni problem društva. Kao posljedica široko rasprostranjenih kulturalnih uvjerenja i društvene stigmatizacije, spolna orijentacija i rodni identitet još uvijek predstavljaju osnovu diskriminacije. LGBTIQ osobe svakodnevno su žrtve emocionalnog, verbalnog i/ili fizičkog nasilja te žive u strahu da će biti fizički napadnute, povrijeđene, izopćene, izbačene iz kuće ili otpuštene s posla².

Jedan od ključnih problema je zaštita LGBTI mladih, posebice srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka/kinja. Ova populacija posebno je ranjiva budući da u većini slučajeva nema podršku u svojim obiteljima, a pokazalo se da su sami roditelji na drugom mjestu kao počinitelji/ice nasilja (Istraživanje među pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji, 2007., LORI, Rijeka).

Zlostavljanje (*bullying*) i homo/bi/transfobija koje trpe mlade LGBT osobe u svojoj školskoj okolini ostavlja posljedice na njihovu fizičku i emocionalnu dobrobit kao i na sudjelovanje i (ne)uspjeh u školi. Identificirane su jasne poveznice kako nejednakost, socijalna isključenost i diskriminacija negativno utječu na zdravlje, dobrobit, uspjeh i postignuća djece i mladih.

Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe prolaze jednak stres i tjeskobu koju prolaze sve mlade osobe kao dio odrastanja. Bitna je razlika da u isto vrijeme moraju prihvatiti i nositi se s identitetom zbog kojeg će biti stigmatizirane i to obično bez potpore roditelja koji često upravo sami postaju opresori.

Mnogim mladima uskraćena je podrška, ograničava im se kretanje, kažnjava ih se, emocionalno i/ili fizički zlostavlja. Brojni slučajevi dokumentiraju emocionalno nasilje i napade od strane članova/ica obitelji s namjerom da ih se kazni ili "ispravi" njihov spolni/rodni identitet.

Nažalost, u pravilu se učenici/ice ne obraćaju za pomoć nastavnicima/icama i stručnim suradnicima/icama (psiholozi/ginje, pedagozi/ginje i sl.) u školi jer se boje da će i ovdje naići na odbacivanje i osudu. S druge strane školski/e djelatnici/ice nemaju dovoljno informacija niti adekvatnog znanja u području psihosocijalne podrške za LGBT mlade, a često su i sami/e žrtve vlastite homofobije i transfobije.

Istraživanje o stavovima građana i građanki u RH³, ukoliko bi njihovo dijete bilo homo/bi/transeksualno, potvrđuje gore navedene činjenice. Vezano za reakciju ispitanika/ica kad bi saznali da je njihovo dijete homo/biseksualne orijentacije, njih 79% smatra kako bi vrlo vjerojatno u toj situaciji svom djetetu pokušalo objasniti kako to nije prirodno (70% vrlo vjerojatno, a 9% donekle). Njih 59% ispitanika/ica smatra kako bi u takvoj situaciji bili/e iskreno razočarani/e u svoje dijete, a njih 61%, smatra kako bi bili šokirani/e. Gotovo svaka treća osoba, njih 28%, izjavilo je kako bi najvjerojatnije reagirali burno i agresivno.

Predrasude i isključivost prema LGBT osobama potvrđuju rezultati istraživanja političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj (N=1146) koje su proveli GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (Bagić i Gvozdanić, 2015.) kao i rezultati prethodnog istraživanja (N=999) u organizaciji GONG-a i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu (Bagić, 2011.).

Rezultati pokazuju zabrinjavajuću rasprostranjenost isključivih stavova učenika/ica srednjih škola prema homoseksualnim osobama: oko polovica učenika/ica homoseksualnost smatra nekom vrstom poremećaja ili bolesti te smatraju da bi homoseksualnim osobama trebalo zabraniti javne istupe jer na taj način loše utječu na mlade, još više njih podržava diskriminaciju gejeva i lezbijki te smatra da homoseksualne osobe u javnosti ne bi trebale isticati svoju seksualnu orijentaciju, a nešto više od četvrtine ih smatra da homoseksualnim osobama treba zabraniti rad na poslovima s djecom.

Tijekom posljednjih godina zabrinjavajući je porast homofobije i transfobije u hrvatskim školama. Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postiču uspjehe u školovanju.

Rezultati istraživanja o mišljenjima i percepciji homoseksualnosti među hrvatskim tinejdžerima/icama (Hodžić i Bijelić, 2012.), provedenog na 322 učenika/ice i 117 nastavnika/ica devet zagrebačkih srednjih škola u periodu od listopada 2011. do siječnja 2012. godine, pokazali su kako je gotovo trećina učenika/ica počinila verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njezine navodne homoseksualne orijentacije, a 17% profesora/ica tvrdi da se u svojim školama susrelo s takvim slučajevima maltretiranja i nasilja.

Prisutni su određeni stereotipi i predrasude o homoseksualnosti, pa se tako oko trećine učenika/ica slaže da “gejevi i lezbijke nisu sposobni za odgoj djece”, da su “gejevi ženskasti, a lezbijke muškobanjaste” i sl., dok se petina ispitanika/ica slaže s ekstremnim homofobičnim stavom da bi gejeve i lezbijke “trebalo izolirati na pustom otoku”. Također velika većina ispitanih adolescenata/ica (81%) izjavljuje da kroz školski program ne dobiva nikakve informacije o homoseksualnosti, što potvrđuju i profesori/ice, koji/e navode televiziju kao najčešći izvor informacija o homoseksualnosti, a potom časopise, knjige i internet. Nešto više od polovine profesora/ica slaže se da je potrebno uključiti takve teme u nastavne sadržaje.

Rezultati do sada najvećeg terenskog istraživanja o zločinu iz mržnje i nasilju protiv LGBTIQ osoba (N=690), koje su tijekom 2013. godine provele udruge Zagreb Pride, LORI i Queer Sport Split (Zagreb Pride, 2013.) pokazuju da je diskriminaciju u školi ili fakultetu doživjelo 21,7% ispitanih osoba. Kao počinitelje/ice nasilja, 9% ispitanika/ica navodi nastavnike/ice, profesore/ice te poslodavce/ke.

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti. Međutim, nedostaju programi, smjernice i regulative koji se izravno odnose na spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet te suzbijanje homo/bi/transfobije u školama. Potrebno je pokrenuti mjere za borbu protiv svih oblika homofobnog nasilničkog ponašanja među srednjoškolskom populacijom. Po uzoru na EU i zapadne zemlje, škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog nasilja i zlostavljanja prema LGBT mladima, jednakim mogućnostima za svaku osobu i sl., te razvijati strategije koje će osigurati zaštitu ljudskih prava LGBT mladih.

U Izvješću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu Pučkog pravobranitelja (2.1.6. Spolna orijentacija) navodi se kako otvorena homofobija, izostanak javne osude homofobije, nepostojanje sustavnog građanskog odgoja, odnosno odgoja za ljudska prava na svim obrazovnim razinama, te stav da je homoseksualnost privatna stvar, pridonose diskriminatornom okruženju. Zaključno se u izvještaju utvrđuje kako s obzirom na raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova temeljem seksualne orijentacije nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a ponajviše nedostaje izravna implementacija takvih edukativnih sadržaja u školski program.

Potrebno je uvesti školsku edukaciju o LGBTIQ pitanjima te ukloniti postojeće homofobične i transfobične sadržaje iz školskih udžbenika. Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini i reagirati na govor mržnje i diskriminirajuće komentare djelatnika/ica i učenika/ica. U školama je nadalje nužna i edukacija za senzibiliziranje profesionalnog osoblja i učenika/ica o LGBT temama, a treba osigurati i raznolike izvore podrške za osobe koje su doživjele nasilničko ponašanje zbog spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA) izradila je 2010. izvješće o položaju LGBT osoba u Europskoj uniji. U izvješću *Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in the EU Member States*⁴ zaključuje se da se u nekim zemljama članicama EU-a, zahvaljujući zakonima i društvenoj praksi, popravlja položaj LGBT osoba, dok se u drugima prava LGBT osoba zanemaruju i ograničavaju. Kada je riječ o informiranju tinejdžera/ica o LGBT pitanjima, pozitivan primjer stiže iz Njemačke, gdje se u školama provodi program "Škole bez homofobije", i iz Francuske, u kojoj je problem homofobije ugrađen u obrazovni program. Nizozemska je 2008. usvojila trogodišnju nacionalnu strategiju borbe protiv homofobije, a jedna je od mjera i prikazivanje istospolnih parova u školskim udžbenicima. Slične inicijative imaju Velika Britanija, Estonija i Španjolska.

U posljednje dvije godine međunarodne organizacije u sve većoj mjeri prepoznaju i adresiraju problem diskriminacije i nasilja na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta u školskom okruženju. Izvješće Agencije Europske unije za temeljna prava "Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people", objavljeno u ožujku 2016. godine, pokazuje da u školama postoji manjak objektivnih informacija o spolnoj orijentaciji i rodnom identitetu, te da stručnjaci i stručnjakinje u obrazovanju nisu dovoljno osviješteni/e i upoznati/e s potrebama mladih LGBTI osoba, što često dovodi do negativnih stavova i obrazaca ponašanja. Izvješće preporučuje da države članice trebaju zajedno s obrazovnim institucijama i školama razvijati usmjerene kampanje kako bi škole postale sigurnija okruženja za LGBTI osobe.

Od iznimnog značaja je i jedinstven, globalno UNESCO-vo izvješće o homofobičnom i transfobičnom nasilju u školama i odgovorima obrazovnog sektora objavljen u svibnju 2016. godine⁵, te odgovarajući Poziv na djelovanje upućen od ministara/ministrica obrazovanja⁶. Izvješće donosi pregled podataka na svjetskoj razini o nasilju na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama, opisuje negativne utjecaje diskriminacije i zlostavljanja na LGBTI učenike/ice, te predstavlja dobre prakse obrazovnog sustava u suzbijanju homofobije i transfobije.

⁴ "Homofobija, transfobija i diskriminacija na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta u zemljama članicama EU-a". Djelomično dostupno i na hrvatskom.

⁵ Out in the Open: Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/expression. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2016.

⁶ Call for Action by Ministers: Inclusive and equitable education for all learners in an environment free from discrimination and violence, svibanj 2016.

3. COMING OUT

Coming outom nazivamo proces kojim LGBTIQ osobe spoznaju i otkrivaju svoju spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet kako sebi samima, tako i drugima. Također, coming outom nazivamo i sam čin razgovora s nekim o svojoj istospolnoj orijentaciji ili svojem rodnom identitetu.

Coming out obuhvaća različite procese, odnosno situacije u životu lezbijki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i transeksualnih osoba. To je složen proces koji obuhvaća unutrašnju i vanjsku sferu života jedne individue, traje tijekom cijelog života i proteže se kroz različite domene života. Iako je ovaj proces individualan, mogu se izdvojiti neke glavne faze:

- shvaćanje različitosti - proces u kojem se osoba susreće sa saznanjem da je drukčija po pitanju svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta (počinje razmišljati da je homo/biseksualne orijentacije ili transrodna, odnosno transeksualna),
- moguć pokušaj negiranja ove činjenice (često zbog društvene neprihvaćenosti ili internaliziranih negativnih stavova o homo/biseksualnosti ili transrodnosti/transeksualnosti) ili s druge strane početak procesa samoidentifikacije kao LGBT osobe,
- proces prihvatanja svog spolnog i/ili rodnog identiteta (često vezano uz želju da se upozna LGBTIQ zajednica),
- razvijanje pozitivnih osjećaja vezanih uz svoj identitet, osjećaja ponosa i samopoštovanja te prevladavanje negativnih osjećaja o sebi,
- stav i osjećaj osobe da se želi prestati skrivati te želi biti otvorena s drugima po pitanju svoje homo/biseksualnosti ili transrodnosti/transeksualnosti.

Coming out je intimno suočavanje sa strahom i opresijom. Stres manjine, izloženost sustavnoj opresiji, diskriminaciji i marginalizaciji, nepostojanje podrške u svojim obiteljima i bližoj okolini neki su od problema s kojima se LGBT osobe nose u svojim životima. Kod osoba koje nisu out (otvorene po pitanju svoje homo/biseksualnosti ili transrodnosti), stres je pojačan stalnom brigom oko skrivanja; svakodnevne, banalne situacije postaju opasne i nesigurne, osoba je uvijek na oprezu kako bi se izbjeglo spominjanje partnera/ice, istospolna orijentacija, privatni život i dr.

Otkrivanje vlastitog identiteta donosi osjećaj ponosa, zadovoljstva i bolje samopouzdanje. Ovo je oslobađajući proces; svatko tko se za njega odluči na kraju osjeti olakšanje što može živjeti svoj život oslobođen od pretvaranja i obmana. Treba napomenuti i to da je veća otvorenost povezana i s većom izloženošću nasilju.

3.1. COMING OUT RODITELJIMA

Nemogućnost slobodnog i iskrenog izražavanja identiteta unutar obitelji dovodi do brojnih poteškoća za pojedinca/ku. Ovo ne dovodi samo do disfunkcionalnih odnosa i komunikacije unutar obitelji, već vodi i nemogućnosti ostvarivanja kvalitetnih veza i odnosa u svim segmentima života te drugim psiho-emotivnim teškoćama. Nasuprot tome, LGBT osobe s prisutnom podrškom u obitelji imaju razvijenije samopouzdanje, samopoštovanje te su integriranije u društvo.

Ne postoji pravilo kako i na koji način razgovarati s roditeljima. Ipak, postoje reakcije roditelja koje su slične u svakoj obitelji i koje treba imati na umu. Neke od njih su pitanja poput: "Kako možeš biti siguran/na, kad si mlad/a?", "Trebao/la bi više pokušati sa suprotnim spolom", "To je sigurno samo prolazna faza", "Kad odrasteš, to će se promijeniti" ili pak "Krećeš se u krivom društvu".

PRIJE RAZGOVORA S RODITELJIMA TREBA RAZMISLITI O SLJEDEĆEM:

Je li osoba sigurna u svoju spolnu orijentaciju, odnosno rodni/spolni identitet?

Možda je bolje sačekati s coming outom ako se ne može sa sigurnošću odgovoriti na roditeljsko pitanje "Jesi li siguran/na u to?". Nesigurnost mlade osobe povećat će nesigurnost roditelja i smanjiti njihovo povjerenje u njen sud i ozbiljnost onoga što im govori. Ako se osoba još uvijek bori s osjećajima krivnje i depresije povezanim s vlastitom seksualnošću ili rodnim/spolnim identitetom bolje je da pričekava s otkrivanjem. Otkrivanje će od osobe zahtijevati veliku količinu snage i hrabrosti stoga je potrebno da se osjeća dobro u vezi svoje seksualnosti i/ili rodnog identiteta.

Ima li potporu?

U slučaju da osobu reakcija roditelja na coming out povrijedi, razočara, naljuti i sl. bilo bi dobro da postoji osoba ili osobe kojima će se moći povjeriti i koje će joj pružiti potporu. Ključno je zadržati pozitivan osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja.

Ima li dovoljno informacija?

Vjerojatno će roditelji imati različita pitanja kao i argumente protiv LGBT identiteta djeteta. Važno je ponuditi im pouzdane informacije kao odgovor na predrasude koje imaju. Može im se pomoći tako da se osigura dostupnost informativnih materijala o LGBT tematici, kontakte gej friendly psihologa/ginja ili udruga koje se bave LGBTIQ tematikom i sl.

Kakva je atmosfera u obitelji?

Ako postoji izbor kada će se napraviti coming out, valja razmisliti o pravom trenutku za njega. Bilo bi dobro izabrati vrijeme kada nema nekih ostalih napetosti ili problema s kojima se obitelj suočava, tako da roditelji imaju mogućnost posvetiti se djetetu.

Je li osoba spremna biti strpljiva?

Roditeljima će trebati vremena da se suoče s ovim novim informacijama, posebno ako prije nisu razmišljali o tome. Trajanje procesa roditeljskog prihvatanja ovisi o mnogo čimbenika i razlikuje se od obitelji do obitelji.

Istraživanje među pripadnicama i pripadnicima seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji⁷ donosi podatak da najveći postotak osoba pri pomisli na coming out u obitelji osjeća (ili je osjećalo) nervozu ili nemir (86,4%), strah (73%), tjeskobu (72,8%) i nesigurnost (69,7%). Svaka treća osoba doživjela je verbalno zlostavljanje i vrijeđanje (28,1%) te ignoriranje ili izbjegavanje (29,9%) od roditelja nakon što su im otkrili svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Fizičko nasilje doživjelo je 7,4% ispitanica/ika. Nadalje, oko polovina osoba doživjela je okrivljavanje/predbacivanje - njih 46,3%, kod 38,6% sudionica/ika roditelji su učinili da se on ili ona osjećaju neugodno ili posramljeno. Oko polovina ispitanica/ika doživjela je neprihvatanje njihovih istospolnih veza (50,7%).

VEZANO ZA REAKCIJE RODITELJA VAŽNO JE ZNATI:

- Kad saznaju za homo/biseksualnost ili transrodnost djeteta, roditelji se nalaze na početku istog procesa kao i nekada sama LGBT osoba - potrebno im je vrijeme da prihvate ovu činjenicu.
- Prve reakcije su često ljutnja, tuga, strah, zbunjenost pa i agresija. Međutim, ove reakcije nisu konačne - brojni primjeri ukazuju da se negativan stav roditelja s vremenom mijenja u prihvaćanje, pa čak i u pružanje jasne podrške.
- Roditelji u početku često imaju pomiješane osjećaje, mišljenje da se radi o fazi koja će proći, kritiziraju dijete ili ju/ga kažnjavaju kako bi ju/ga "preodgojili", krive društvo u kojem se kreće, misle da se radi o izboru i pokušavaju promijeniti taj izbor i/ili strahuju hoće li njihovo dijete biti sretno u životu.
- Roditelji često ne dijele vlastite osjećaje sa svojom okolinom, strahujući hoće li ih drugi osuđivati, zbog osjećaja srama i sl.⁸ Kako bi se sami osnažili, dobro je da razgovaraju s psihologom/ginjom koji/a je upoznat/a s LGBT pitanjima i nema predrasude ili homo/bifobične i transfobične stavove.

FAZE KOJE PROLAZE RODITELJI NAKON SAZNAVANJA O HOMO/BISEKSUALNOJ ORIJENTACIJI DJETETA

ŠOK I NEGIRANJE

Kada se roditelji prvi put susretnu s homo/biseksualnošću djeteta, uglavnom doživljavaju šok te je moguće da neće odmah željeti razgovarati dalje o tome. U ovoj fazi dobro im je objasniti da se dijete nije "promijenilo", pokazati im da je to sastavni dio njegovog/njezinog života i da se s time osjeća dobro, te da želi s njima dalje razgovarati. Bilo bi dobro i da se roditelji upoznaju s informacijama o tome da homo/biseksualnost nije bolest, da je homo/biseksualna orijentacija jednako vrijedna kao i heteroseksualna, itd.

⁸ Istraživanje o prihvaćenosti LGBT osoba u obitelji je pokazalo da roditelji većinom ne razgovaraju otvoreno o tome da im je dijete lezbijka, gej, biseksualna, transrodna ili transeksualna osoba ili to nastoje prikriti. Najveći dio roditelja nastoji izbjeći tu temu, 72,2% očeva i 62,4% majki a za 58,7% očeva i 50% majki je neugodno razgovarati o toj temi. Na pitanje da li govore istinu drugim osobama, 59,5% majki u potpunosti ili uglavnom ne govore te 57,7% očeva. Potpuno ili uglavnom slobodno govori o tome 12,4% majki, te 9,2% očeva.

KRIVNJA

Kad se pitaju o uzroku djetetove spolne orijentacije, roditelji se često boje da su oni nešto skrivili i da zbog njih, i/ili načina kako su odgajali dijete, njihovo dijete ima "problema". U pokušaju da sebi pronađu objašnjenje, kriviti će i druge; prijatelje/ice djeteta, okolinu, itd. Važno je shvatiti da ne postoji "krivac" za ničiju spolnu orijentaciju i da se ona ne uzrokuje/stvara odgojem.

IZRAŽAVANJE OSJEĆAJA

Ovo je faza kada se u roditeljima javlja spremnost na razgovor. Roditelj postavlja puno pitanja, važno mu/joj je čuti odgovore, pokazuje emocije, ali istovremeno i dalje postoji mogućnost optuživanja djeteta. U ovoj fazi odvijat će se vrlo produktivni razgovori između roditelja i djeteta.

PRIHVAĆANJE ODLUKA

Kada se kod roditelja emocije primire i čini se da nemaju više potrebu za pitanjima, neki roditelji dolaze u fazu prihvatanja. Ovo ne mora značiti da u potpunosti prihvataju djetetovu homo/biseksualnost, ali svakako, u ovoj fazi se pred roditeljima nalazi odluka o tome kakav odnos žele imati s djetetom. Prihvatanje je proces koji traje te se također događa u različitoj mjeri. Neki roditelji će reći da prihvataju dijete, ali će na primjer teško prihvatiti njezinu/njegovog partnericu/partnera, homo/biseksualne prijatelje ili prijateljice, uključivanje djeteta u LGBT aktivizam ili sl. U svakom slučaju, bitno je nastaviti razgovarati s roditeljima i dati im vremena da produbljuju razumijevanje.

Nije nužno da roditelji prolaze kroz sve navedene faze, niti da ih prolaze tim redom. Coming out u obitelji ovisi o puno čimbenika i koliko su neka iskustva slična, toliko su i različita. Pri coming outu, veliku ulogu imaju samoprihvatanje i osjećaj samopoštovanja same homo/biseksualne osobe. Okolina prepoznaje snagu i prirodnost s kojom se ona nosi sa svojom spolnom orijentacijom, te je proces prihvatanosti u okolini lakši ukoliko je osoba sama ponosna na svoj identitet.

4. HOMOFBIJA, BIFBIJA I TRANSFBIJA

HOMOFBIJA/BIFBIJA se odnosi na iracionalan strah, mržnju, predrasude ili diskriminaciju osoba homoseksualne i biseksualne orijentacije (ili prema heteroseksualnim kada su percipirane drugačije). Jedna od osnovnih postavki homo/bifobije je da je homo/biseksualnost inferiorna, neprirodna i marginalna.

TRANSFBIJA proizlazi iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinke/ca na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. To je strah, mržnja, gađenje i diskriminirajući odnos prema osobama čije stvarno ili percipirano rodno izražavanje nije sukladno, u društveno prihvaćenom smislu, spolu koji im je pripisan rođenjem. Odnosi se i na predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama koje narušavaju i prekoračuju uske društvene spolne/rodne uloge, pravila i stereotipe.

Homofobija, bifobija i transfobija se manifestiraju kroz:

- vjerovanje, stavove i osjećaje da su LGBTIQ osobe "nenormalne", poremećene, perverzne i/ili psihički nestabilne osobe,
- verbalno nasilje (uvrede, ismijavanja, prijetnje, korištenje pogrdnih izraza i dr.) i emocionalno nasilje,
- fizičko nasilje (napadi i ubojstva) i seksualno nasilje,
- stigmatizaciju i diskriminaciju pripadnika/ica seksualnih i rodni manjina,
- onemogućavanje da ove osobe uživaju i ostvaruju svoja ljudska prava,
- rezerviranost, strah, osjećaj nesigurnosti, izbjegavanje, osjećaj prezira i/ili neugode prema ovim osobama, odbijanje da se u blizini njih radi, živi i dr.,
- nedostatan pružanje zdravstvenih, poslovnih i drugih usluga ili odbijanje istih zbog spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja druge osobe,
- institucionalnu praksu kojom vlada, crkva, poslovni sektor i dr. diskriminiraju LGBTIQ osobe,
- odsustvo reakcije na homofobično, bifobično i transfobično ponašanje okoline,
- nametanje ljudima da se uklope u rigidne rodne/spolne uloge i ograničavanje drugih da slobodno izražavaju i žive svoj rodni identitet,
- percipiranje i oslovljavanje osobe u rodu koji je suprotan onom s kojim se ona identificira,
- nedostupnost informacija o seksualnosti koje uključuju različite spolne orijentacije i jednako ih tretiraju te o rodnim identitetima koje uključuju širok spektar mogućeg rodnog izražavanja i dr.

INSTITUCIONALNA HOMO/BI/TRANSFOBIJA se odnosi na načine kojima vlada, poslovni sektor, crkve i druge institucije i organizacije vrše diskriminaciju na temelju spolne orijentacije i/ili rodnog/spolnog identiteta te je vidljiva u školskim programima, zakonima, neadekvatnom pružanju javnih usluga, zdravstvu, itd.

INTERPERSONALNA HOMO/BI/TRANSFOBIJA jesu predrasude i stereotipi prvenstveno uzrokovani neinformiranošću, a temelje se na osobnom uvjerenju da su homo/bi/transeksualne osobe grešne, bolesne, nemoralne i inferiorne u odnosu na heteroseksualne, te da nisu “prave” žene ili muškarci. Na transrodne osobe se gleda kao na neprilagođene i psihički poremećene osobe; karakterizira ih se kao “nepotpune” žene i muškarce i povezuje ih se sa seksualnim perverzijama.

4.1. INTERNALIZIRANA HOMO/BI/TRANSFOBIJA

Kada lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne, transeksualne i interspolne osobe internaliziraju negativne stavove društva i razviju negativne osjećaje i stavove prema vlastitom identitetu govorimo o internaliziranoj homofobiji, bifobiji ili transfobiji.

INTERNALIZIRANJE HOMO/BI/TRANSFOBIJE UKLJUČUJE:

- uznemirujuće ili neugodne osjećaje o sebi kao homo/biseksualnoj osobi ili transrodnoj/transeksualnoj osobi,
- iskrivljene predodžbe i stavove prema homo/biseksualnosti i transrodnosti,
- negativne moralne stavove prema LGBTIQ osobama,
- nedostatak povezanosti s LGBTIQ zajednicom,
- toleriranje diskriminirajućeg tretmana drugih,
- iracionalno potkopavanje vlastitih intimnih veza, itd.

Homo/bifobija je do te mjere proširena da homo/biseksualna osoba već tijekom ranog djetinjstva usvaja negativne stavove o homo/biseksualnosti. U adolescentskoj fazi, način na koji se formira slika o sebi i izgrađuje ličnost, osjećaj samopouzdanja i vlastite vrijednosti uvelike ovisi i o odnosu drugih prema pojedincu/ki. Život u zajednici koja pretpostavlja/očekuje da su svi heteroseksualne orijentacije ne pruža pozitivne modele ovim adolescentima/icama.

Internaliziranu homo/bifobiju ponekad je teško razgraničiti od realnog osjećaja odbačenosti u društvu u kojem živimo. Kada se homo/biseksualne osobe srame sebe, kada okrivljuju sebe prije nego homo/bifobično društvo za poteškoće koje doživljavaju kao homo/biseksualne osobe, vjerojatno se radi o internaliziranoj homo/bifobiji.

Internaliziranje homo/bifobije se može prepoznati npr. kroz suočavanje sa sljedećim pitanjima: Misli li osoba da je heteroseksualnost bolja od homo/biseksualnosti? Je li joj nelagodno što ju privlači osoba istog spola? Misli li osoba da nikad neće biti sretna jer je gej ili biseksualna? Osjeća li se osoba nelagodno u društvu gej osoba? Izbjegava li da je vide s osobom koja je out? Srami li se jer je gej? Je li joj osjećaj pripadnosti LGBT zajednici odbojan?

Kada transrodna i/ili transeksualna osoba internalizira negativne društvene stavove o transrodnosti i/ili transeksualnosti govorimo o **internaliziranoj transfobiji**. Uzrok ovome je heteronormativno društvo, koje nameće koncept binarne podjele na ženski rod/spol te na muški rod/spol kao na dvije čvrste, nepromjenjive i suprotstavljene kategorije.

Društvo vrlo često diskriminira i ignorira osobe koje se nalaze van “muških” i “ženskih” kategorija/ladica. Spol i rod kao heteropatrijarhalni sociološko-kulturalni obrasci su ograničavajući, a učenje rodnih uloga često se odvija putem prisile.

Transrodne osobe teže skrivaju svoju transrodnost nego homo/biseksualne osobe svoju seksualnost, češće su fizički napadane, a i nije rijetkost da ih niti sama LGB zajednica ne prihvaća. Većina transrodnih adolescenata/ica, svjesni/e da su drukčiji/e od drugih, odrasta uz osjećaj izoliranosti. Konstantan teret “različitosti” dovodi do usvajanja negativnih stavova prema sebi.

Za identificiranje internalizirane transfobije osoba si može postaviti sljedeća pitanja: Što u njoj izaziva spominjanje transrodnosti/transeksualnosti? Želi li da se ne osjeća transrodnom osobom? Misli li da nikada neće biti sretna kao transrodna/transeksualna osoba? Srami li se svoje transrodnosti ili transeksualnosti? Ukoliko želi tranziciju, misli li da zato s njom nešto nije u redu? Ima li negativne osjećaje i stavove prema transrodnim osobama? Izbjegava li druženje s transrodnim/transeksualnim osobama?

INTERNALIZIRANJE HOMOFBIJE MOŽE DOVESTI DO:

- Negiranja svoje spolne orijentacije sebi i drugima ili pokušaja promjene spolne orijentacije što vodi do daljnjeg nezadovoljstva i problema,
- Niskog samopoštovanja i/ili negativne slike o svom fizičkom tijelu,
- Srama, depresije, obrambenog stava, ljutnje ili gorčine,
- Samoismijavanja u svrhu zadobivanja simpatija vršnjaka/kinja,
- Rizičnog ponašanja, uključujući češću zlouporabu opojnih sredstava i alkohola,
- Samoozljeđivanja i/ili suicidalnih misli.

Jedan od načina neutraliziranja internalizirane homo/bi/transfobije je samoosnaživanje te otvaranje i obznanjivanje svoje spolne orijentacije ili rodnog/spolnog identiteta, odnosno izražavanja (coming out). Na ovaj način se u osobi razvijaju pozitivne osobine, jača ponos i osjećaj samosvijesti, te se budi snaga koja osobi omogućuje da u potpunosti ostvari svoj seksualni, odnosno, rodni/spolni identitet.

5. NASILJE NAD LGBTIQ OSOBAMA

Prema istraživanju "Procjena potreba LGBTQ osoba u Hrvatskoj" (LORI, 2006./2007., 592 ispitanika/ica), svaka druga osoba je bila izložena nekoj vrsti nasilja (47,1%). LGBT osobe s nasiljem se ne susreću samo od strane nepoznatih počinitelja/ica, nego i u obitelji, u školi, na fakultetu, na radnom mjestu, itd. Kao žrtve nasilja osobe se rijetko obraćaju za pomoć obitelji, policiji ili npr. psiholozima/ginjama, a najčešće se obraćaju svojim prijateljima/icama.

Mnoge osobe ne prijave nasilje u strahu od daljnjeg osuđivanja i diskriminacije, kako među državnim tijelima tako i u svakodnevnom životu (strah od reakcije okoline, strah da više neće dobiti posao, itd.).

S druge strane, onaj manji broj osoba koje nisu doživjele nasilje zbog svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta, suočavaju se neposredno s njim kroz iskustvo svojih prijatelja/ica ili poznanika/ica (gotovo da nema LGBTIQ osobe koja ne zna nekoga tko je doživio nasilje).

Kad govorimo o nasilju koje se nad nekim vrši radi njegove/njezine spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja - govorimo o zločinu iz mržnje. Zločin iz mržnje jest oblik kaznenog djela koji je počinjen iz mržnje prema osobi zbog njezine rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla i dr. Specifičnost zločina iz mržnje jest u tome što ovo nasilje ima širi, društveni kontekst: kroz nasilje nad jednom osobom šalje se jasna poruka cijeloj grupi ili zajednici ("Ovo će se dogoditi svima koji/e pripadaju ovoj grupi") i želi se dati do znanja da su ovi/e pojedinci/ke neprihvaćeni/e i nesigurni/e u društvu.

Posljedice nasilja nad pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina su mnogostruke: osobe se u većini slučajeva nose s depresijom, anksioznošću, strahovima, stresom i osjećajem ljutnje i bijesa. Bez obzira jesu li osobe prijavile nasilje ili ne, vrlo je važno da ovo iskustvo podijele s osobama u koje imaju povjerenja i koje će im pružiti podršku.

Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe prolaze jednak stres i tjeskobu koju prolaze sve mlade osobe kao dio odrastanja. Bitna je razlika da u isto vrijeme moraju prihvatiti i nositi se s identitetom zbog kojeg će biti stigmatizirane i to obično bez potpore roditelja koji često upravo sami postaju opresori.

Ove osobe često ne nailaze na prihvaćenost u obitelji – odbacivane su, osuđivane, uskraćena im je podrška, ograničava im se kretanje i kažnjava ih se. Brojni slučajevi dokumentiraju emocionalno nasilje i napade od strane članova/ica obitelji s namjerom da ih se kazni ili “ispravi” njihov spolni/rodni identitet što može imati zastrašujuće posljedice. Neke osobe su prisiljene napustiti dom nakon što otkriju roditeljima svoju homo/biseksualnost ili netradicionalno rodno izražavanje, a ponekad se odnosi zauvijek prekinu i nikada ne oporave.

6. HOMO/BI/TRANSFOBIČNO VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE I NASILJE

Homofobično vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje (*bullying*) nasilničko je ponašanje i/ili govor koji uzrokuju da se dijete ili mlada osoba osjeća nepoželjno ili marginalizirano zbog pretpostavljene ili stvarne spolne orijentacije.

Tko može biti žrtva homo/bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja?

Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe,

Mlade osobe koje drugi percipiraju kao lezbijke, gejeve, biseksualne ili transrodne osobe,

Mlade osobe koje se razlikuju, odskaču u ponašanju ili izgledu od svojih vršnjaka/kinja,

Mlade osobe koje imaju prijatelja/icu ili člana/icu obitelji koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba.

Homofobično, bifobično i transfobično zlostavljanje i nasilje može imati **više oblika**: fizički, emocionalni, verbalni, seksualni, elektronički (*cyber*) ili može biti njihova kombinacija. Može uključivati jedno dijete koje zlostavlja drugo ili više njih ili grupu djece koja zlostavlja jedno dijete ili drugu grupu djece.

6.1. VRSTE HOMO/BI/TRANSFOBIČNOG ZLOSTAVLJANJA I/ILI NASILJA:

Verbalno zlostavljanje, zadirkivanje, dobacivanje neprikladnih komentara, pričanje viceva ili nazivanje pogrdnim imenima, širenje glasina o spolnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu/izražavanju osobe,

Neverbalno zlostavljanje koje uključuje oponašanje, uvredljive geste ili govor tijela,

Korištenje homo/bi/transfobičnog govora ili homo/bi/transfobično ponašanje s ciljem zastrašivanja,

Ignoriranje ili isključivanje osobe jer je gej, lezbijka, biseksualna ili transrodna osoba ili jer se misli/pretpostavlja da jest,

Prikazivanje ili raspačavanje uvredljivog materijala ili ispisivanje grafitu,

Krađa ili uništavanje vlasništva osobe zbog njezine spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta ili njegova izražavanja,

Prijetnje ili stvarno fizičko zlostavljanje ili napadi na osobu (gađanje, guranje, udaranje i dr.) na osnovi njezine (percipirane) spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja,

Neželjeni fizički kontakt, uključujući i seksualni kontakt, pokušaj silovanja i silovanje,

Elektroničko (*cyber*) zlostavljanje e-mailom, mobilnim telefonima, na društvenim mrežama, *chatovima*, forumima,

Outanje osobe ili prijetnje da će se otkriti njezin identitet kao lezbijke, geja, biseksualne ili transrodne osobe drugim učenicima/icama, nastavnicima/icama ili obitelji,

Zabranjivanje osobi da se uključi u određene školske aktivnosti zbog njezine spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

6.2. POSLJEDICE KOJE VRŠNJAČKO NASILJE I/ILI ZLOSTAVLJANJE OSTAVLJA NA OSOBU

Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice

na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postižu uspjehe u školovanju. Vršnjačko zlostavljanje ili uznemiravanje LGBT osoba, između ostalog, može uzrokovati nedostatak sna, gubitak apetita, osjećaj izoliranosti i stigmatiziranosti, nervoze, apatije, uznemirenosti, bijesa pa nerijetko dovede i do (pokušaja) samoubojstva ili samoozljeđivanja. Osobe koje su zlostavljane često izostaju, bježe iz škole te samim time imaju ograničene mogućnosti i želju za uspjehom u školi.

Homo/bi/transfobično uznemiravanje ili nasilje u školama može:

- uzrokovati da se učenici/ice boje dolaziti u školu, što često rezultira izostancima iz škole ili čak ponavljanjem godine,
- uzrokovati distress ili nervozu što ima negativne posljedice na njihovu sposobnost učenja,
- dovesti do nesudjelovanja na ispitima i posljedično, napuštanja škole bez potrebne stručne spreme,
- zbog pritiska vršnjaka/kinja na ostale učenike/ice, te činjenici da imaju vrlo malo prijatelja/ica ili ih uopće nemaju, rezultirati u izoliranosti i usamljenosti osobe.

Jedna od posljedica zlostavljanja i uznemiravanja LGBT osoba je često i internaliziranje negativnih osjećaja o vlastitom (homo)seksualnom ili (trans)rodnom identitetu (internalizirana homofobija i transfobija).

Homo/bi/transfobija i vršnjačko nasilje u školama predstavljaju problem diljem svijeta. Primjerice, u SAD-u su samoubojstva gej tinejdžera potaknula provođenje globalne kampanje *It gets better* (2010./2011.) u kojoj se osobe iz javnog života ohrabrujuće obraćaju gej tinejdžerima. Kod nas ne postoji točan podatak koliko je srednjoškolaca/ki izloženo zlostavljanju u školama zbog njihove spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Za usporedbu, u istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji 66% LGBT mladih doživjelo je zlostavljanje u školi. 58% od njih nije nikad prijavilo to nasilje, a polovica od njih izostaje iz škole zbog tog nasilja (www.diversityrolemodels.org).

7. ULOGA ŠKOLSKOG/E PSIHologa/GINJE

Napisale: Jasminka Juretić, dr.sc. i Snježana Božić, dipl. psih.

Za neke školske psihologe/ginje, rad sa seksualnim i rodnim manjinama može biti stresan, težak ili donositi dosta nepoznanica. Razlog tome može biti nedostatak znanja o području kojim bi se trebali baviti ili kako se odnositi prema LGBT učenicima/icama. Važno je da školski psiholog/ginja u radu s LGBT učenicima/icama koristi znanje koje ima iz ovog područja te da bude afirmativan/a.

Rad s LGBT učenicima/icama u osnovi nije drugačiji od uobičajenog savjetodavnog rada školskog/e psihologa/ginje koji uključuje individualno savjetovanje, manji grupni rad ili rad u učionici. Međutim, školski/e psiholozi/ginje moraju posebno voditi računa o povjerljivosti informacija koje od LGBT učenika ili učenice dobiju. Povjerljivost informacija i podataka obaveza je psihologa/ginje tako da u tom smislu ne odstupa niti rad s LGBT osobama, ali treba imati u vidu da slučajno ili namjerno otkrivanje informacija može dovesti kako do zadirkivanja od strane vršnjaka/kinja tako i do ozbiljnih fizičkih napada na LGBT učenika ili učenicu.

Pretpostavka je da će rad s LGBT učenicom/icom započeti kroz individualno savjetovanje kroz koje će mlada osoba krenuti s propitivanjem vlastitog seksualnog i/ili rodnog identiteta, coming out procesa, problema u odnosu s vršnjacima/kinjama ili roditeljima.

Jedno od glavnih pitanja i razloga javljanja LGBT osobe školskom stručnom suradniku/ici je donošenje odluke napraviti ili ne coming out. Savjetnik/ica i LGBT učenik/ica trebaju istražiti prednosti i nedostatke uključene u proces coming outa, kao i razloge zašto ne krenuti u taj proces. Ako se osoba odluči za **coming out** potrebno je napraviti plan.

Berzon (1988.) je razvio set pitanja koja pomažu u tom procesu⁹. Pitanja se odnose na četiri područja: TKO, ŠTO, GDJE i KADA. Jako je važno razmotriti sva ta pitanja.

⁹ Berzonov plan odnosi se na coming out gej osobe, ali proces je primjenjiv i u slučaju transrodnih osoba.

LGBT učeniku/ici treba pomoći u odluci kome reći o svojoj spolnoj orijentaciji/rodnom identitetu. To uključuje:

- a) biranje osobe za koju učenik/ica smatra da ga/ju najviše podržava;
- b) razmatranje o tome kako bi ta osoba mogla reagirati;
- c) identificiranje eventualnih problema vezanih uz tu odabranu osobu te
- d) koje su prednosti coming outa baš toj osobi.

Nakon odabira osobe, važno je odrediti *što reći*. U ovom je dijelu jako korisna tehnika igranja uloga tijekom koje će se moći otvoriti potencijalna pitanja i reakcije. Pretpostavljaju se najčešća pitanja: "Jesi li siguran/na da si gej?", "Od kada znaš da si gej?", "Kako je biti gej?"... Sljedeći je korak istraživanje *konteksta* u kojem će osoba napraviti coming out - gdje će se nalaziti, hoće li to biti u direktnom kontaktu ili preko telefona i sl. Nakon što se utvrdi kontekst u kojem će doći do coming outa, važno je odgovoriti i na pitanje *kada*. U literaturi se predlaže izbjegavanje praznika, godišnjica, rođendana ili bilo kojih drugih posebnih dana.

Posebno je važno da školski psiholog/ginja stvori sigurno okruženje u kojem će učenik/ica moći govoriti o svojim osjećajima i razmišljanjima vezanim za svoj LGBT identitet. Kada govorimo o sigurnom okruženju, važno je i u cijeloj školi stvoriti okruženje koje podržava, uvažava i cijeni različitosti, pa tako i različitost koja je vezana za LGBT osobe. U tom je procesu uvažavanja različitosti važno prepoznati i vlastite stavove ili ograničenja koja postoje u radu s LGBT osobama.

Jednako je tako važno da psiholog/ginja kompetentno koristi **LGBT terminologiju**, što uključuje proučavanje literature i materijala koji se bave ovim područjem. Što se tiče metoda i tehnika koje će u savjetodavnom radu koristiti školski/a psiholog/ginja, one su u osnovi iste kao i u radu s bilo kojim drugim/om učenikom/icom, s naglaskom da stručna osoba mora **poznavati problematiku LGBT osobe** i moguća psihološka stanja povezana s time, npr. depresivnost. Depresivnost može biti rezultat coming out procesa, propitivanja vlastitog spolnog/rodnog identiteta ili biti potpuno nevezana za spolni/rodni identitet osobe.

Rad u učionicama, koji obuhvaća sve učenike/ice sa svim njihovim različitostima, može se raditi u vidu predavanja, tribina ili radionica i trebao bi biti usmjeren na edukaciju učenika/ica o ljudskom razvoju, individualnim razlikama, ljudskoj seksualnosti, pa tako i LGBT identitetima kao prirodnoj dimenziji ljudske seksualnosti. Jako je važno da prilikom svih tih aktivnosti, školski/a psiholog/ginja ni na koji način ne identificira LGBT učenike/ice. Kad god je moguće, jako je važno u rad s LGBT učenicom/icom uključiti i **obitelj**. U ovom se segmentu rada može naići na mnogo izazova. Imajući u vidu da je moguće da učenik/ica ne želi razgovarati o vlastitom rodnom identitetu ili spolnoj orijentaciji s roditeljima, a psiholog/ginja je dužan/na paziti na povjerljivost podataka i informacija u savjetodavnom odnosu, izazov je u takvom odnosu zadržati povjerenje i pokušati uključiti roditelje. Važno je naglasiti da postoji mogućnost da afirmativnu uključenost škole i stručnog osoblja prema LGBT osobama roditelji mogu protumačiti kao poticanje i ohrabrivanje učenika i učenica da budu homoseksualni, biseksualni ili transrodni. Kako to nikako nije slučaj, nego se radi o temeljnom poštivanju ljudskih prava, važno je s roditeljima razgovarati i educirati ih o ovome području.

Rad stručnih suradnika/ica s LGBT osobama u školama treba biti efikasan i afirmirajući. Nužno je dobro poznavanje razvoja spolnog identiteta kao i načina kako raditi na pojedinoj fazi, te poznavanje procesa coming outa. No, to nikako ne znači da stručna osoba mora znati odgovore na sva pitanja LGBT učenika/ice. Kao i za bilo koje drugo područje s kojim se susreće u radu s učenicima/icama, važno je da psiholog/ginja prepozna kada postoji potreba za kontaktom s udrugama koje se bave LGBT pitanjima ili stručnim osobama koje rade s LGBT populacijom, kako bi se dobila što stručnija i kvalitetnija pomoć u radu sa svojim učenicima/icama.

Kod pružanja podrške LGBT učenicima/icama, treba voditi računa o sljedećem:

- Afirmativan i adekvatan pristup,
- Poznavanje LGBT tematike i problema s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu,
- Važna pitanja u savjetodavnom radu: coming out, mogućnost neprihvatanja u obitelji, internaliziranje negativnih osjećaja o svom homo/biseksualnom ili transrodnom identitetu i dr.,
- Povjerljivost informacija,
- Sigurno okruženje,
- Poznavanje LGBT terminologije (korištenje prihvatljivih izraza, a ne pogrdnih itd.),
- Upućivanje na LGBT friendly i informirane psihologe/ginje i LGBT udruge,
- Rad s učenicima/icama u smislu edukacije o ljudskoj seksualnosti, te LGBT identitetima kao prirodnoj dimenziji ljudske seksualnosti.

8. HOMOFBIJA, BIFBIJA, TRANSFBIJA I OBRAZOVNI KONTEKST

Spolna orijentacija i/ili rodni identitet osnova su diskriminacije, društvene stigmatizacije i marginalizacije na brojnim područjima pa tako i u sustavu i institucijama obrazovanja. U hrvatskim školama vidljivi su različiti oblici homofobije, bifobije i transfobije uz zabrinjavajuću prisutnost vršnjačkog nasilja i zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Ovo potvrđuje i nedavno istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama (Hodžić i Bijelić, 2012.), provedeno u Zagrebu na uzorku od 322 učenika/ica i 117 profesora/ica, koje pokazuje da je gotovo trećina srednjoškolaca/ki počinila verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njezine navodne homoseksualne orijentacije.

Homofobnom nasilju treba pristupiti kao kompleksnom društvenom problemu, koji se može riješiti strateškim pristupom koji uključuje pravovremenu i primjerenu reakciju obrazovnog sustava zajedno sa sustavima pravosuđa i socijalne skrbi. Unutar obrazovnog sustava treba osigurati primjerene preventivne aktivnosti kojima bi se osiguralo informiranje i edukacija učenika/ica, odgojno-obrazovnih djelatnika/ica i roditelja. Potrebno je kreirati jasan protokol za slučajeve nasilja i diskriminacije LGBT učenika/ica, kako bi im se u tim osjetljivim situacijama pružila adekvatna podrška. Škola mora za svakog učenika i učenicu postati sigurno okruženje, koje im, neovisno o njihovim različitostima, omogućuje puni psihosocijalni razvoj i ostvarenje njihova potencijala. U provedbi ovih aktivnosti potrebna je podrška lokalnih vlasti, voljnost škole za vođenje povećane brige o ovom problemu, spremnost školskih djelatnika/ica na usavršavanje znanja i vještina te podrška organizacija civilnog društva.

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice dužni/e su spriječiti i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi te, ako je potrebno, surađivati s policijom i centrom za socijalnu skrb.¹⁰ Važno je da škola osigura postojanje sigurnog mjesta na koje se mogu skloniti

oni/e koji/e se osjećaju žrtvama, da vlastitim primjerom (tj. ponašanjem zaposlenika/ica) pruža model nenasilnog i pozitivnog ponašanja i poštovanja učenika/ica te da adekvatno nadgleda mjesta za koja učenici/ice kažu da su potencijalna mjesta napada i zastrašivanja.

Također, **Nacionalni okvirni kurikulum** za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011.) istaknuo je **značenje nediskriminacijskih pristupa u nastavnim planovima i programima te poštovanje različitosti i snošljivosti unutar školske i društvene zajednice**. Jedno od temeljnih načela NOK-a je uklanjanje, odnosno smanjivanje neravnopravnosti i predrasuda.

Izvršiteljica pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu potvrđuje da učestalo nasilje i zločini iz mržnje prema LGBT osobama svjedoče o postojanju homofobije u hrvatskom društvu, no još uvijek se ne primjećuje jasan napredak u pogledu poboljšanja zaštite njihovog temeljnog ljudskog prava zajamčenog Ustavom Republike Hrvatske i Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - prava na tjelesnu sigurnost i integritet. **Među preporukama za suzbijanje nasilja i diskriminacije prema LGBT osobama navodi se: "...stalno osvještavanje i senzibiliziranje javnosti o pravima LGBT osoba i implementacija edukativnih sadržaja u odgojno-obrazovni sustav vezano za spolnu orijentaciju i rodni identitet"** (str. 139).

Ukazujući na prisutnost homofobije među mladima, pravobraniteljica je 2015. godine zatražila i očitovanje Ministarstva o mjerama koje ono planira poduzeti po pitanju integracije sadržaja vezanih za suzbijanje diskriminacije temeljem spolne orijentacije u osnovnoškolski i srednjoškolski sustav. Ministarstvo je istaklo kako će sadržaji vezani za suzbijanje diskriminacije temeljem spolne orijentacije biti uvršteni u cijeli odgojno-obrazovni sustav, u okviru Cjelovite kurikularne reforme. Pravobraniteljica naglašava da se posebna pozornost treba pridati zastupljenosti anti-diskriminacijskih sadržaja temeljem seksualne orijentacije u odgojno-obrazovnom sustavu. Nadalje, potrebno je promicati jednakost i nediskriminaciju na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta te suzbijati homofobiju u području obrazovanja sukladno Rezoluciji Europskog parlamenta o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (2013/2183(INI)), Rezoluciji Europskog parlamenta o homofobiji u Europi (P6_TA(2006)0018) te Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ ministrice Vijeća Europe o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu spolne orijentacije ili rodnog identiteta.¹¹

Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta, te biologije i relevantnih predmeta strukovnih škola za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola¹² pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je nedovoljno istražena od strane medicine i psihologije (vjeronauk) i u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (biologija). Osobe s interspolnim karakteristikama se uglavnom ne spominju u udžbenicima biologije, a kada se spominju to je u kontekstu abnormalnosti i socijalne delikvencije.

U vezi sa sadržajem udžbenika pravobraniteljica za ravnopravnost spolova dala je nadležnom ministarstvu preporuku da se rečenica "Medicina i psihologija pronalaze različite uzroke, do kraja neistražene, takvom ljudskom stanju" (*S Kristom u život*, 8. razred osnovne škole, str. 16) ukloni ili preoblikuje tako da čitateljima/icama ne omogućava pogrešne interpretacije (odnosno da je homoseksualnost bolesno stanje). Također je zaključila da udžbenik *Vjeronauka* za 3. razred srednje škole *Životom darovani* sadržava elemente diskriminacije na temelju spola i stoga nije u skladu s čl. 4. st. 2. Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.¹³

Homofobno nasilje može biti podržano i kroz Vijeće roditelja, kao što je to bio slučaj u jednoj osnovnoj školi prije dvije godine, kada je na sjednici Vijeća roditelja u svom obraćanju roditeljima doktorica pozivala da se ustane protiv spolnog odgoja pritom nazivajući homoseksualne osobe nastranima i bolesnima. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova zatražila je očitovanje škole te u konačnici upozorila školu kako su ove izjave diskriminatorne i neprihvatljive. Zaključuje kako upravo ovaj slučaj pokazuje koliko u hrvatskom društvu nedostaje edukacija za toleranciju prema osobama istospolne orijentacije.¹⁴

Iskorake u pristupu temi istospolne orijentacije u odgojno-obrazovnom sustavu nastojalo se potaknuti kroz uvođenje zdravstvenog odgoja i građanskog odgoja i obrazovanja.

¹² "Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu", Lezbijska grupa Kontra, Zagreb, 2012.g.

¹³ Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu (sažetak), Zagreb, ožujak 2012.

¹⁴ Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2014. godinu, Zagreb, ožujak 2015.

Prema Nastavnom planu i programu Zdravstvenog odgoja za srednje škole iz 2013. godine, za pitanja i teme vezane uz spolnu orijentaciju i rodni identitet planirano je 90 minuta u cijelom odgojno-obrazovnom procesu. Tako je predviđeno da se tema “Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina” u sklopu modula “Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje” provodi tijekom dva sata razrednika u 3. razredu srednje škole. Za ključne pojmove određeni su “diskriminacija”, “stigmatizacija”, “seksualne manjine”, i “uvažavanje različitosti” i postavljeni su sljedeći očekivani ishodi učenja:

- definirati pojam seksualne orijentacije
- definirati pojam transeksualnosti
- izgraditi vrijednosti prihvaćanja i tolerancije seksualnih različitosti
- prepoznati uzroke negativnog odnosa prema homoseksualnim osobama
- prepoznati različite pristupe homoseksualnosti (religijski, društveni, znanstveni i zakonski)
- prepoznati različite oblike nasilnog ponašanja prema pripadnicima seksualnih manjina
- informirati se o pravnom položaju seksualnih manjina u Hrvatskoj.

U vezi s polemikama o Zdravstvenom odgoju pravobraniteljica za djecu ukazala je na to da nitko, uključujući roditelje, ne smije djetetu uskratiti pravo na znanje i informacije koje se tiču očuvanja njegova zdravlja.¹⁵ Informacije o spolno prenosivim bolestima, načinima prenošenja, odgovornom spolnom ponašanju (uključujući kontracepciju), nenasilju u vezi i neprihvatljivosti homofobije moraju doći do svakog djeteta i to je minimum koji država mora osigurati (str. 132). Nediskriminaciju i neprihvatljivost homofobije smatra jednim od kriterija prihvatljivosti programa (str. 134), a u svojoj Preporuci o 4. modulu Kurikuluma zdravstvenog odgoja, koju je 21. siječnja 2013. uputila Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta i Agenciji za odgoj i obrazovanje, navodi da nitko ne smije biti podvrgnut nasilju zbog svoje spolne orijentacije niti smije zbog nje biti smatran bolesnim.

U školskoj godini 2012./13. eksperimentalno je u 12 škola uveden Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, koji uključuje 6 dimenzija (ljudskopravnu, političku, društvenu, (inter)kulturnu, ekološku i gospodarsku) i trebao je razvijati ne samo znanja već i vještine i stavove. Pitanja rodne i seksualne ravnopravnosti nisu zasebna dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja, ali su usko vezano uz razvijanje građanskih kompetencija kao što su poštovanje ravnopravnosti i nediskriminacije te je učenje o ljudskim pravima LGBT osoba moguće unutar ljudskopravne i društvene dimenzije.

Prijedlozi novih kurikuluma izrađeni tijekom cjelovite kurikularne reforme ne spominju eksplicitno istospolnu orijentaciju i LGBTI osobe. Svakako, prostor za obradu tema vezanih uz LGBTI osobe i ljudska prava pruža se u sklopu kurikuluma Zdravlje, Građanski odgoj i obrazovanje te Osobni i socijalni razvoj. Kurikulum Zdravlje naglašava odgojno-obrazovna očekivanja usmjerena na jednakopravnost i uvažavanje različitosti, Građanski odgoj i obrazovanje naglašava zaštitu ljudskih prava a Osobni i socijalni razvoj ističe važnost razvoja komunikacijskih vještina, nenasilnog djelovanja i uvažavanja među ljudima.

Problem diskriminacije i nasilja na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta u školskom okruženju prepoznat je i od Europskog Parlamenta, Vijeća Europe i Ujedinjenih naroda. Potreba za razvijanjem i provođenjem zakona, politika i obrazovnih programa usmjerenih na suzbijanje homofobije i transfobije u školama istaknuta je kroz desetke različitih dokumenata, rezolucija i direktiva od kojih ovdje donosimo samo neke¹⁶.

Preporuka Vijeća Europe - Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta¹⁷ navodi: “Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, države članice trebaju poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere usmjerene na obrazovne djelatnike i djelatnice, učenike i učenice, kako bi osigurali učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta; ovo posebice uključuje očuvanje prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom... **Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, potrebno je poduzeti odgovarajuće mjere na svim razinama s ciljem promoviranja međusobne tolerancije i poštivanja u školama, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Ovo uključuje pružanje objektivnih informacija, zaštitu i potporu kako bi mogli živjeti u skladu s vlastitom seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom. Nadalje, države članice trebaju izraditi i provoditi ravnopravne i sigurne školske politike i akcijske planove te osigurati pristup primjerenom antidiskriminacijskom obrazovanju ili pomoćnim i obrazovnim pomagalima.**”¹⁸

¹⁶ Više o direktivama, rezolucijama i preporukama Europske unije, Vijeća Europe i Ujedinjenih naroda vidjeti u *Smjernicama za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama*, LORI, Rijeka, 2016.

¹⁷ Preporuka CM/Rec(2010)5

¹⁸ http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Preporuka-CMRec-2010-5_3.pdf

Odbor za prava djeteta UN-a potvrđuje da spolna orijentacija predstavlja zabranjenu osnovu diskriminacije i da mnoge mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe nemaju pristup odgovarajućim informacijama, podršci i neophodnoj zaštiti kako bi im se omogućilo da žive svoju spolnu orijentaciju te da je potrebno promicati ljudska prava adolescenata/ica...¹⁹

To potvrđuje i vijeće Europe²⁰ - "Maltretiranje pripadnika LGBT populacije unutar obrazovnog sustava je stvarnost. U školama se rijetko daju objektivne informacije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu." Kao preporuka vladama državama članicama se navodi:

- "Promicati poštivanje i uključivanje pripadnika LGBT populacije u školi, te raditi na objektivnim znanjima o pitanjima vezanima uz seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kako u školi, tako i u drugim obrazovnim ustanovama.
- Boriti se protiv maltretiranja i uznemiravanja učenika i djelatnika koji su LGBT.
- Škole bi trebale biti sigurne sredine za LGBT učenike i osoblje, a nastavnici bi trebali imati na raspolaganju sredstva kojima mogu učinkovito odgovoriti na maltretiranje i uznemiravanje LGBT učenika."

Države također trebaju odgovarajućim mjerama osigurati da ravnatelji/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice znaju uočiti, analizirati i djelotvorno reagirati na svaki oblik ovakve diskriminacije u školama. Učenici/ice koji/e su lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe i žrtve su isključenosti i nasilja ne bi se smjeli/e izdvajati ili izolirati radi zaštite, već bi trebalo utvrditi njihov najbolji interes i voditi se njime, dok mjere za ispravljanje takve situacije treba usmjeriti protiv počinitelja/ica.²¹

Od država se traži i da promiču aktivnosti koje učenicima/icama osiguravaju pristup informacijama o spolnoj orijentaciji i rodnom identitetu te da podupiru usvajanje kodeksa ponašanja protiv homofobičnih i transfobičnih stavova te svakog drugog diskriminatornog djelovanja. Kako bi povećale informiranost i razumijevanje problematike diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta među nastavnicima/icama, učenicima/icama i roditeljima, države trebaju omogućiti i izradu priručnika za nastavno osoblje te promicati organiziranje kampanja i drugih aktivnosti u školama koje su usmjerene na borbu protiv homofobije i transfobije i koje uključuju LGBT udruge i aktiviste/kinje.²²

¹⁹ "Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child", 1. srpanj 2003. godine, CM(2010)4 add3 rev2

²⁰ Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi, Vijeće Europe, 2011.

²¹ Memorandum s objašnjenjima [CM(2010)4add3finalE] Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Upravni odbor za ljudska prava (CDDH) Vijeća Europe, 31. ožujka 2010.

²² Isto.

U posljednje dvije godine, na području zaštite prava mladih LGBT osoba posebno su važne usvojene Rezolucije Europskog parlamenta o stanju temeljnih ljudskih prava u EU²³; o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje²⁴; te o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti²⁵; kao i Rezolucija Vijeća Europe od 9. siječnja 2016. o pristupu školi i obrazovanju za svu djecu, 2097(2016).

Na problem homofobičnog i transfobičnog nasilja u obrazovnim institucijama ukazuju i Ujedinjeni narodi. Izvješće Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminaciji i nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta (A/HRC/29/23) od 04. svibnja 2015. prepoznaje da mnoge mlade LGBTI osobe unutar školskog okruženja doživljavaju diskriminaciju, zlostavljanje i nasilje, a što može dovesti do napuštanja školovanja, te može prouzročiti osjećaje izoliranosti, depresije, a u nekim slučajevima i samoubojstvo. Izvješće navodi da ograničavajuće informacije, stereotipi i predrasude prisutne u obrazovnim sadržajima o seksualnosti mogu doprinijeti nasilju i izložiti mlade LGBTI osobe zdravstvenim rizicima. U Izvješću se pozivaju države na suzbijanje diskriminacije donošenjem nacionalnih anti-diskriminacijskih standarda u obrazovanju, razvijanjem programa protiv zlostavljanja, uspostavljanjem sustava pomoći i podrške LGBTI mladima, te omogućavanjem sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja.

UNESCO preporuča sveobuhvatni pristup ovom problemu, uključujući razvijanje relevantnih nacionalnih i školskih politika, kurikuluma i obrazovnih materijala, osiguravanje treninga i podrške nastavnim djelatnicima/icama i podrške za mlade LGBTI osobe, kao i provođenje edukacijskih i informativnih kampanja u suradnji sa civilnim društvom i širom školskom zajednicom.

²³ Rezolucija Europskog parlamenta od 8. rujna 2015. o stanju temeljnih ljudskih prava u Europskoj uniji (2013.-2014.), P8_TA(2015)0286.

²⁴ Rezolucija Europskog parlamenta od 9. rujna 2015. o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje, P8_TA(2015)0312.

²⁵ Rezolucija Europskog parlamenta od 19. siječnja 2016. o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti, P8_TA-PROV(2016)0005.

9. ULOGA ŠKOLE, NASTAVNIKA/ICA I STRUČNIH SURADNIKA/ICA

Svako dijete u svakoj školi ima pravo na učenje bez straha od nasilničkog ponašanja, bez obzira o kojoj se vrsti nasilničkog ponašanja radi ili koji je razlog njegova pojavljivanja. Sve osobe uključene u djetetovo obrazovanje trebaju zajedno raditi na osiguravanju takvog okruženja. Škole trebaju biti proaktivne u rješavanju svih oblika vršnjačkog nasilja, uključujući i ono homofobično, bifobično i transfobično, a nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice škole trebaju poduzimati mjere kojima će se sprečavati nasilničko ponašanje učenika/ica, ali i znati pravovaljano reagirati kada se takvi incidenti dogode.

Škole imaju važnu ulogu u stvaranju društva u kojem će osobe jedne druge tretirati s poštovanjem. Prevencija i odgovor na homofobično, bifobično i transfobično nasilje trebaju biti dio postojećih strategija za suzbijanje vršnjačkog nasilja u školi.

9.1. PREVENCIJA

Pokušajem da se spriječi homo/bi/transfobično nasilje u školi podržavaju se i provode ciljevi i smjernice po pitanju vršnjačkog nasilja koji se navode u školskom etičkom kodeksu, kućnom redu te drugim pravilnicima škole. Ukoliko se školski pravilnici i politike mogu unaprijediti kako bi direktno uključivali homo/bi/transfobično nasilje i zlostavljanje - nastavnik/ica se može zalagati za njihovo unaprjeđenje i zagovarati njihovu promjenu.

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice mogu poduzeti niz koraka u sprječavanju homo/bi/transfobičnog nasilničkog ponašanja. U samom fokusu rada škola trebala bi biti prevencija jer poduzimanje inicijative da se nasilje spriječi olakšava kasnije djelovanje kada se ono stvarno dogodi. Preventivne aktivnosti također doprinose u stvaranju stava i atmosfere među učenicima/icama da je nasilničko ponašanje potpuno neprihvatljivo i da se neće tolerirati.

NA PREVENCIJI SE MOŽE RADITI KROZ SLJEDEĆE AKTIVNOSTI:

Povećati informiranost i osviještenost učenika/ica o tome što je homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje te na koji će način škola sankcionirati takvo nasilje. Škole bi nadalje u samim školskim programima trebale pronaći i koristiti one sadržaje koji će im omogućiti da učenicima/icama usade poštovanje prema drugima.

Osigurati postojanje **učinkovitih i dostupnih sustava prijavljivanja incidenata.**

Osigurati **postojanje relevantne strategije**, na primjer, provjeriti je li vršnjačko nasilje na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja uključeno u strategiju za suzbijanje vršnjačkog nasilja, kao i u srodne smjernice i procedure.

Procijeniti i pratiti opseg homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja (monitoring) anonimnim anketama među školskim djelatnicima/icama i učenicima/icama, kao i kroz već postojeću praksu u školi (sandučići za prijavu nasilničkog ponašanja i sl.). Potrebno je osigurati da se primljeni odgovori uredno analiziraju i pohranjuju.

Procijeniti i koristiti **se mogućnostima za edukaciju unutar školskih programa** kako bi se postepeno gradilo poštovanje prema drugima.

Postojanje efikasne **strategije za intervenciju** u slučaju počinjenog nasilja ili zlostavljanja LGBT učenika/ica.

Osigurati podršku LGBT učenicima/icama, pomoći im kako bi se osjećali/e sigurno i kako bi mogli/e nastavnicima/icama ili stručnim suradnicima/icama prijaviti nasilje i/ili zlostavljanje.

U REAGIRANJU NA POČINJENO HOMO/BI/TRANSFOBIČNO VRŠNJAČKO NASILJE I/ILI ZLOSTAVLJANJE NASTAVNICI/ICE I STRUČNI/E SURADNICI/ICE TREBAJU IMATI NA UMU SLJEDEĆE:

Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu, bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna. S obzirom na ove okolnosti, treba postupiti obazrivo.

Osiguravanje povjerljivosti u vezi sa spolnom orijentacijom, rodnim identitetom i rodnim izražavanjem žrtve. Otkrivanje homo/biseksualne orijentacije ili transrodnog identiteta učenika/ice neće doprinijeti zaštiti djeteta i ne smije se olako shvaćati (u skladu sa željom učenika/ice ne smije se reći niti roditeljima jer osoba može strahovati i od njihove reakcije). Treba imati na umu da su interes i blagostanje djeteta jedini mjerodavni.

Nužno je informirati učenika/icu o zakonskim obvezama prijavljivanja bilo kakvog oblika zlostavljanja i o tome koje informacije će se proslijediti i u koje svrhe.

Učenika/icu treba ohrabriti da prijavi homofobični, bifobični i transfobični incident. Prijava se može rješavati na nivou škole, ali može uključivati i prijavu policiji. U određenim slučajevima homo/bi/transfobično nasilje spada u zločin počinjen iz mržnje i treba se rješavati u skladu s time. Pojasnite učeniku/ici proceduru prijavljivanja, kao i važnost tog čina.

Iznad svega, važno je prema učeniku/ici koji/a je pretrpio/jela nasilje pokazati suosjećajnost i pružiti mu/joj podršku. LGBT učenicima/icama možete pomoći i na način da im osigurate informacije i materijale vezane uz LGBT tematiku, budući da mnogi LGBT mladi nemaju ili imaju vrlo malo pristupa ovim informacijama. Osnaživanje i pozitivan stav o svom LGBT identitetu neophodni su za psihičko zdravlje i blagostanje LGBT tinejdžera/ica.

9.2. HOMOFBIČNI I TRANSFBIČNI GOVOR

Uzredni homo/bi/transfobični govor je nažalost uobičajen u školama. Ukoliko se ne poduzmu mjere njegova suzbijanja, ovakav govor među učenicima/icama kreira atmosferu prihvatljivosti homo/bi/transfobičnog nasilja. Stoga je važno ukazati na neprihvatljivost ovakvog govora i intervenirati čim se zapazi.

- Škole bi trebale imati jasnu politiku neprihvatljivosti pogrdnih izraza. Važno je učenicima/icama pojasniti da je homo/bi/transfobičan govor uvredljiv te ukazati na neprihvatljivost i posljedice homo/bi/transfobičnog govora u školi.
- Škola ne smije tolerirati učenike/ice koji/e koriste pogrdne homo/bi/transfobične izraze, već im pojasniti sankcije koje će se primjenjivati ukoliko ih nastave koristiti. Ako učenik/ica kontinuirano koristi homo/bi/transfobičan govor, a nastavnici/ice su već poduzeli/e određene mjere (razgovor, ukazivanje na neprihvatljivost i sl.) u razgovor se može uključiti i ravnatelj/ica te treba razmotriti i mogućnost pozivanja roditelja ili skrbnika/ice u školu na razgovor o učenikovim/učeničnim stavovima.

9.3. HOMOFBIČNO, BIFOBINO I TRANSFBIČNO FIZIČKO NASILJE

Kao i kod verbalnog zlostavljanja i/ili nasilja, učenicima/icama može biti nelagodno prijaviti homo/bi/transfobično fizičko nasilje, posebno jer strahuju da će u tom slučaju i školsko osoblje pretpostaviti da su gej ili transrodni/e (čak i ako nisu). Fizičko nasilje može značiti da je mlada osoba u opasnosti, te su ovdje primjenjive i općenite strategije koje se koriste u zaštiti učenika/ica, kao npr. suradnja s drugim državnim tijelima te ukoliko je potrebno s policijom.

Nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice trebaju biti upoznati/e sa školskim strategijama u slučaju vršnjačkog fizičkog nasilja kao i na "hijerarhiju sankcija" u reagiranju na nasilje. U krajnjem slučaju, škola može razmotriti i mogućnost stalnog isključenja.

10. KORACI KOJE ŠKOLE MOGU UČINITI

Škole su obavezne prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije (NN, br.85/08) učiniti potrebne mjere za borbu protiv svih oblika homofobnog nasilničkog ponašanja među učenicima/icama.

NEKE METODE ZA PROAKTIVNO SUZBIJANJE HOMOFBIJE I TRANSFOBIJE U ŠKOLSKIM ZAJEDNICAMA MOGU UKLJUČIVATI:

- Sastavljanje pravilnika škole koji vrijedi i za djelatnike/ice škole i za učenike/ice (o vršnjačkom zlostavljanju u školama, jednakim mogućnostima za svaku osobu, i sl.), u kojima će biti uključena pitanja spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta.
- Inzistiranje na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te osporavanje neprikladnih komentara izgovaranih od strane djelatnika/ica škole i učenika/ica kroz politike i etos škole, i dr.
- Organiziranje radionica i predavanja u suradnji s LGBT organizacijama za senzibiliziranje nastavnika/ica, stručnih suradnika/ica i učenika/ica o LGBT temama, uključujući postavljanje plakata s pozitivnim porukama u prostorima škole.
- Dostupna i raznolika strategija podrške za osobe koje su doživjele nasilničko ponašanje zbog spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta, uključujući i letke koji sadrže informacije o SOS-linijama za pomoć, savjetovanju i psihološkoj pomoći, za učenike/ice i djelatnike/ice škole.
- Organiziranje aktivnosti kojima će se na vidljiv način pokazati da je LGBT učenicima/icama koji/e traže podršku ili imaju neke nedoumice na raspolaganju posebna podrška.

Pružanje podrške LGBT učenicima/icama može biti djelotvorno samo ukoliko se stvori sigurno okruženje te ako učenik/ica može razgovarati otvoreno o sebi kao LGBT osobi. Škola bi trebala organizirati aktivnosti kojima bi pokazala učenicima/icama da i LGBT učenici/ice mogu zatražiti i dobiti podršku i tražene informacije u školi (npr. postavljanjem plakata, letaka i sl.).

10.1. RAD S RODITELJIMA/SKRBNICIMA

Nijedan roditelj ili skrbnik/ica ne želi da njegovo/njezino dijete bude zlostavljano. Bilo koja

mlada osoba, bez obzira na to je li LGBT, može doživjeti homofobično, bifobično ili transfobično nasilje. Uz podršku škole, roditelji i skrbnici/ice bit će svjesniji/e ovog problema, stoga će i lakše moći razgovarati sa školskim djelatnicima/icama ako misle da njihovo dijete doživljava ovakvu vrstu nasilja i/ili zlostavljanja.

Roditelji i skrbnici/ice, kao i učenici/ice, mogu misliti da je homofobično, bifobično ili transfobično zlostavljanje prihvatljivo. Stoga je na školama da educiraju roditelje što je to homofobično, bifobično i transfobično nasilničko ponašanje i koje su strategije njegova sprečavanja i djelovanja u slučaju njegova uočavanja. Ovdje se škole mogu suočiti i s razmišljanjem nekih roditelja da je rad škole na ovim pitanjima svojevrсно zagovaranje ili ohrabivanje učenika/ica da budu lezbijke, gejevi, biseksualne ili transrodne osobe. Netočnost ovih pretpostavki se mora jasno istaknuti roditeljima te ih upoznati s problematikom homo/bi/transfobičnog nasilja, kao i objektivnim informacijama vezanim uz spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet/izražavanje.

10.2. VAŽNE SMJERNICE U SUZBIJANJU NASILJA I ZLOSTAVLJANJA NAD LGBTIQ OSOBAMA

- 1. Priznavanje i prepoznavanje problema nasilničkog ponašanja.** Najvažniji je korak priznavanje da se sve vrste nasilničkog ponašanja odvijaju u školi, čak i kada neki njegovi oblici nisu odmah vidljivi.
- 2. Razvijanje strategije koja prepoznaje postojanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog zlostavljanja i nasilničkog ponašanja.** Potrebno je osigurati da strategija škole za suzbijanje vršnjačkog nasilja obuhvaća i ono počinjeno na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja. Ovo uključuje i reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrdnih izraza za LGBT učenike/ice.
- 3. Promicanje pozitivne društvene sredine.** Atmosfera, kao i stavovi cijele školske zajednice i školskih djelatnika/ica, treba biti podržavajuća za sve učenike/ice neovisno o njihovim razlikama i potrebno je osigurati uvjete koji su usmjereni na njihovu sigurnost i blagostanje učenika/ica.
- 4. Osigurati potrebnu izobrazbu nastavnika/ica, ravnatelja/ica i stručnih suradnika/ica.** U suradnji s LGBT organizacijama i stručnim osobama, potrebno je provesti edukaciju djelatnika/ica škole kako bi se upoznali/e s LGBT problematikom te specifičnim pitanjima vezanim uz vršnjačko nasilje i zlostavljanje LGBT osoba.

5. Pružanje informacija i podrške LGBT učenicima/icama. Važno je da u školi postoji mjesto gdje učenici/ice mogu dobiti potrebne informacije i podršku u slučaju doživljenog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegova izražavanja. Učenike/ice se može uputiti i na dodatne SOS-linije pomoći, posebna savjetovišta za LGBT osobe i sl.

6. Uključiti problem homo/bi/transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u nastavni plan i program. U skladu s nacionalnim nastavnim planovima i programima, zakonima koji se odnose na odgoj i obrazovanje u RH te drugim nacionalnim programima odgoja i obrazovanja potrebno je, prikladno uzrastu, u nastavni plan uključiti i učenje o nasilničkom ponašanju, uključujući i homo/bi/transfobično nasilje, kako bi učenici/ice razumjeli/e i poštovali/e različitosti.

7. Koristiti pomoć vanjskih stručnih osoba i organizacija. Za upoznavanje s LGBT problematikom slobodno se može obratiti organizacijama za ljudska prava LGBT osoba, stručnjacima/kinjama na području vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja i onima u području ljudskih prava te kompetentnim psiholozima/ginjama i drugima. Ovi/e stručnjaci/kinje znat će na objektivan i profesionalan način upoznati učenike/ice s problemom nasilja i njegovim posljedicama, kao i ponuditi razne izvore podrške za mlade LGBT osobe.

8. Poticanje vlastitim uzorom. U sredini koja je još uvijek izrazito homo/bi/transfobična, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice koji/e ne skrivaju svoj LGBT identitet nesumnjivo su dobar primjer za same učenike/ice budući pokazuju da je biti lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba sasvim prirodno i da nije ništa sramotno. Također, ovo pokazuje da škola poštuje zakonske okvire i da ne potiče diskriminaciju u svom sustavu.

9. Paziti na predrasude i pretpostavljanje. Važno je ne pretpostavljati da su svi/e učenici/ice u razredu (ili da će biti) heteroseksualne orijentacije, niti da su to svi/e školski/e djelatnici/ice. Također nije dobro pretpostavljati da su svi/e učenici/ice koji/e doživljavaju homo/bi/transfobično nasilje, lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe.

10. Učiniti vidljivim i javnim postignuća na području suzbijanja vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT mladih u školi. Bilo da se radi o uvođenju zabrane diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja u školske pravilnike i sl. ili o razvijanju strategije za suzbijanje takvog nasilja, učinite to postignuće vidljivim na oglasnoj ploči, u školskim novinama, na plakatima, internetskim stranicama škole i sl.

PRIJAVU SLUČAJA NASILJA I/ILI ZLOSTAVLJANJA NAD LGBTI OSOBOM možete učiniti na:

Psihološko i pravno savjetovalište udruge LORI,
e-mail: lori.savjetovaliste@yahoo.com, tel./mob.: 051 212 186, 091 4934 133;

Psihološko i pravno savjetovalište udruge Zagreb Pride, e-mail:
info@zagreb-pride.net, tel. 01 580 65 60

11. TERMINOLOGIJA

BISEKSUALNA OSOBA – osoba koju emocionalno i/ili fizički privlače osobe istog i različitog spola.

COMING OUT (hrv. iskorak, “izaći van”) proces je kojim LGBTIQ osobe spoznaju svoju spolnu orijentaciju ili rodni identitet, prihvaćaju ih i otkrivaju drugima. *Coming out-om* akoder nazivamo i sam čin razgovora s nekim o svojoj istospolnoj orijentaciji ili svojem rodnom identitetu.

DISKRIMINACIJA predstavlja svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili nejednak tretman na osnovi određenih karakteristika i za cilj ima poništavanje ili ugrožavanje priznanja, uživanja i ostvarivanja ljudskih prava i sloboda. Diskriminacija je stavljanje osobe u nepovoljniji položaj po jednoj ili više diskriminacijskih osnova kao što su rasa, etnička pripadnost, spol, spolna orijentacija, vjera, jezik, dob, imovno stanje i dr.

GEJ – muškarac kojeg emocionalno i/ili fizički uglavnom privlače drugi muškarci. Ponekad se termin gej istovremeno koristi i za muškarce i za žene.

HETERONORMATIVNOST postavlja norme heteroseksualnosti i kontrolira je jednako kao i druge seksualnosti. Ona kao normu postavlja vrlo specifičan oblik heteroseksualnosti i proizvodi homoseksualnost kao svoju drugost te pokušava zadržati svoju ideologiju kao da je jedina moguća, dominantna i “prirodna”.

HETEROPATRIJARHALNO NORMATIVNI SISTEM/NORME – društveni sistem koji počiva na principima i vrijednostima patrijarhata i heteroseksualnosti, duboko ukorijenjenim nepromjenjivim binarnim poimanjima koje definiraju, kreiraju i određuju “muškarca” i “ženu” i zadaju norme unaprijed određenim ulogama.

INTERSPOLNA OSOBA – osoba rođena sa spolnim i reproduktivnim organima koji se ne mogu definirati kao izričito “ženski” ili “muški”. Interspolna djeca u većini slučajeva podliježu kirurškim zahvatima i hormonskoj terapiji. Korektivnim kirurškim operacijama spolni se organi usklađuju sa standardno prihvatljivim penisom ili klitorisom. “Normalizacija” spola uglavnom nije medicinski neophodna, već se tiče uklanjanja društvene stigme korištenjem heteroseksualnog obrasca seksualnosti i društveno prihvaćenih normi koje priznaju samo dva spola. Najčešći zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena primarna ženska spolna obilježja, što može rezultirati emocionalnim traumama i gubitkom osjeta te nemogućnošću orgazma. U prosjeku se jedna od 2000 beba rodi s nekim od interspolnih stanja. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom.

LEZBIJKA – žena koju emocionalno i/ili fizički uglavnom privlače druge žene.

LGBTIQ – lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne, transeksualne, interspolne i queer osobe. Za LGBTIQ osobe koristi se i termin **seksualne i rodne manjine**.

POREMEĆAJ RODNOG IDENTITETA (eng. Gender Identity Disorder, GID) kategorija je koja još uvijek postoji u službenom popisu Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM-IV), a dodjeljuje se transrodnim i drugim rodno nenormativnim osobama. Kod osobe s jakom i trajnom rodnom identifikacijom koja je suprotna biološkom spolu i trajnom nelagodnom zbog svojeg biološkog spola ili s osjećajem nepripadanja rodnoj ulozi vezanoj uz taj spol dijagnosticira se poremećaj rodno identiteta u djetinjstvu, u adolescenciji ili u odrasloj dobi. Termin poremećaj rodno identiteta smatra se uvredljivim zato što etiketira ljude kao “poremećene”, međutim dijagnoza se ne koristi kako bi se transeksualnost “liječila”, već da bi se osobama omogućilo korištenje zdravstvenih usluga u procesu prilagodbe spola.

QUEER – termin se koristi da jednom riječju opiše cijelu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu, transeksualnu i interspolnu zajednicu te heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteropatrijarhalnih normi. Ova se riječ također odnosi na

aktivizam, pokret i teorijski pravac, kao i na samu osobu i njezine identitete i na taj način podrazumijeva nepristajanje na "samorazumljivo" slijeđenje društvenih pravila. *Queer* označava propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije, kreiranje prostora, kulture i izražaja koji izlaze iz okvira LGB ili heteroseksualne seksualnosti i/ili "ženskih" i "muških" spolova/rodova, omogućavanje samodefiniranja i predstavljanje radikalne politike koja uviđa povezanost svih vidova opresije.

ROD – individualni osjećaj vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu koncepciju "muškog" i "ženskog". Rod je i društveno oblikovanje spola koje po definiciji određuje društvene uloge "muškaraca" i "žena". Promjenjiv je i mijenja se kroz razvoj društva jer je uvjetovan društvenim promjenama i kulturama, kao i individualnim osjećajem i potrebama. Rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca već i društveno konstruirana definicija odnosa između spolova, koja sadržava nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Rod je kategorija kojom dijelimo ljude: uočavanjem ponašanja, načina odijevanja, izgleda, gesti, načina hoda i sličnog ljudima oko sebe pripisujemo da su "žensko" ili "muško". Pritom ne mislimo isključivo na njihova spolna obilježja već na sveukupnost njihova izražavanja.

RODNA DISFORIJA – trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svojem biološkom spolu i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol. Kod nekih je osoba rodna disforija prisutna u tolikoj mjeri da taj distres ispunjava uvjete za formalnu dijagnozu, no ta dijagnoza ne daje dozvolu za stigmatizaciju ili za uskraćivanje građanskih i ljudskih prava.

RODNA NEKONFORMNOST ili **RODNA NENORMATIVNOST** odnosi se na stupanj prema kojem se nečiji rodni identitet, uloga ili izražavanje razlikuje od društveno uvjetovanih kulturalnih normi pripisanih određenom spolu. Rodna nenormativnost nije isto što i rodna disforija.

RODNI IDENTITET podrazumijeva osobni koncept, odnosno konstrukt našeg roda, ne neophodno ovisan o spolu s kojim se osoba rađa. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškog ili ženskog; ova identifikacija može biti u skladu s društveno propisanim definicijama ili ih može negirati, nadilaziti i mijenjati. Sloboda izražavanja rodnog identiteta treba uključivati rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju, a ne samo binarnost, odnosno postojanje isključivo dva roda: ženskog i muškog.

RODNO IZRAŽAVANJE – način na koji osoba izražava svoj rodni identitet; uobičajeno se izražava kroz ponašanje, odijevanje, frizuru, glas, tjelesne karakteristike i dr.

SEKSUALNA/SPOLNA ORIJENTACIJA odnosi se na emocionalnu, seksualnu i svaku drugu vrstu privlačnosti koju osoba osjeća prema drugim osobama koje mogu biti istog ili različitog spola/roda. Najčešće se spominju **tri spolne orijentacije**: biseksualna, homoseksualna i heteroseksualna, no, budući je spolni identitet individualna koncepcija vlastite spolne orijentacije, postoje još brojne spolne orijentacije prema kojima se ljudi identificiraju, npr. panseksualnost, autoseksualnost, ambiseksualnost, sapioseksualnost te pomoseksualnost.

SEKSUALNOST – skup osjećaja, ponašanja, stavova i vrijednosti koji se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakog ljudskog bića kao spolnog/rodnog /seksualnog. Kao integralni dio ljudskog razvoja kroz sve faze života, seksualnost uključuje fizičke, psihološke i društvene komponente.

SPOL – društvena, zakonska i medicinska klasifikacija bioloških karakteristika koja na osnovi (vanjskih) spolnih organa osobe dijeli na samo dvije kategorije: muškarce i žene (dok su postojeće kategorije zapravo tri: ženski, muški i interseks). Osim društvenog spol je i individualni konstrukt. U biološkom smislu spol je obično definiran kromosomima, hormonima i reproduktivnim organima.

SPOLNI IDENTITET odnosi se na vlastitu spolnu identifikaciju, koja nužno ne ovisi o spolu s kojim se osoba rađa. Spolni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne označava samo binarni koncept muškog ili ženskog. Nečiji spolni identitet može biti žena, muškarac, između ili pak nijedno.

Termin **trans** odnosi se i na transrodnost i na transeksualnost te uključuje osobe, identitete, ponašanje, grupe, pokret, aktivizam i dr.

TRANSEKSUALNA (TRANSPOLNA) OSOBA – Za razliku od transrodne osobe, transeksualna osoba osjeća trajni distress i nezadovoljstvo zbog osjećaja nepripadanja svojem biološkom spolu (i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol) te ima namjeru proći kroz proces prilagodbe spola (tranziciju), uključena je u njega ili je već djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo da bi izrazila svoj spolni/rodni identitet i osjećaj sebe.

Transeksualne osobe po spolnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

FTM/F2M (*eng. female to male*) – kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od ženskog k muškom. Za FTM osobu koristi se i termin *transmuškarac*.

MTF/M2F (*eng. male to female*) – kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od muškog k ženskom. Za MTF osobu koristi se i termin *transžena*.

TRANSPOLNOST (TRANSEKSUALNOST) odnosi se na osjećaj i identitet osobe čiji spolni i rodni identitet i izražavanje nije u skladu s njezinim pripisanim (biološkim) spolom te uključuje proces (potpune ili djelomične) prilagodbe spola ili namjeru da se ona učini.

TRANSRODNA OSOBA – osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje izlazi iz okvira zadanih tradicionalnih, društveno definiranih rodni uloga i normi vezanih uz spol. Osobni, unutarnji osjećaj roda ne mora se podudarati s biološkim određenjem našeg spola. Stoga transrodne osobe žele da im rodno izražavanje bude usklađeno s rodnim identitetom, a ne s njihovim spolom. Transrodne osobe identificiraju se kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a da pri tome taj identitet nije u skladu s pripisanim spolom. Transrodne osobe po spolnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

TRANSRODNOST se odnosi na spolne/rodne identitete i izražavanja koji nadilaze, modificiraju ili negiraju društveno prihvatljive norme i tradicionalno uvjetovane uloge. Definicije transrodnosti (bile one društvene, kulturalne, medicinske ili neke druge) oblikuju se u skladu s (ne)prihvatljivošću određenih ponašanja i izražavanja. Termin *transrodnost* krovni je termin i podrazumijeva transeksualnost.

TRANZICIJA ILI PROCES PRILAGODBE SPOLA – kompleksan proces prilagođavanja spola osobe, prijelaz iz spola koji je osobi pripisan rođenjem u spol koji osjeća kao svoj. Tranzicija uključuje psihološku/psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, življenje kao osoba u spolu u koji se prelazi i operativne zahvate prilagodbe spola. Ovaj proces uključuje i pravnu promjenu imena u državama u kojima je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve nabrojane dijelove, već se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

12. KORISNA LITERATURA I IZVORI

NACIONALNI PROGRAMI I POLITIKE:

Akcijski plan za provedbu nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije, za razdoblje 2011. – 2013., Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava, srpanj 2011.

Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine, Hrvatski sabor, 15. srpnja 2011., NN 88/11

Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine, Ministarstvo socijalne politike i mladih, Vlada Republike Hrvatske, 17. rujna 2014.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2011. do 2016. godine, Vlada Republike Hrvatske, 3. veljače 2011.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006. – 2012., Vlada Republike Hrvatske, ožujak 2006.

Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine, Ministarstvo socijalne politike i mladih, Vlada Republike Hrvatske, listopad 2014.

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava za razdoblje od 2013. do 2016. godine, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, travanj 2013.

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima, Vlada Republike Hrvatske, 25. veljače 2004.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Vlada Republike Hrvatske, listopad 2004.

Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje, Vlada Republike Hrvatske, travanj 2011.

ODGOJ I OBRAZOVANJE:

Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2010.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH, Zagreb 2011.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Vlada Republike Hrvatske, 1999.

Nacrt Nastavnog plana i programa Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovnu i srednju školu, Zagreb, 2014.

Nastavni plan i program Zdravstvenog odgoja za osnovne i srednje škole, Zagreb, 2013., NN 106/13

Pravilnik o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Vlada Republike Hrvatske, 8. listopada 2013., NN 132/13

Preporuka o zaštiti prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama (za 2014./2015.), Pravobraniteljica za djecu, Zagreb.

Preporuka o zaštiti prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama (za 2015./2016.), Pravobraniteljica za djecu, Zagreb.

Preporuka o 4. modulu Kurikuluma zdravstvenog odgoja, Pravobraniteljica za djecu, Zagreb, 21. siječnja 2013.

IZVJEŠĆA PRAVOBRANITELJSTAVA:

Izvješće o pojavama diskriminacije za 2010., 2011. i 2012. godinu, Ured pučkog pravobranitelja RH, Zagreb

Izvešće pučke pravobraniteljice za 2013., 2014. i 2015. godinu, Ured pučke pravobraniteljice RH, Zagreb

Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu 2013., 2014. i 2015., Zagreb

Izvešće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011., 2012., 2013., 2014. i 2015. godinu, Zagreb

RELEVANTNI PROPISI EUROPSKE UNIJE, VIJEĆA EUROPE I UJEDINJENIH NARODA

Deklaracija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, Opća Skupština UN-a, 18. prosinca 2008.

Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda u području prava, pomoći i zaštite za žrtve kaznenih djela, koja zamjenjuje Okvirnu odluku Vijeća 2001/220/JHA.

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Vijeće Europe, 4. studenog 1950., NN, MU, br. 6/99, 8/99, 14/02, 9/05, 1/06, 2/10.

Izvešće Visoke povjerenice Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminatornim zakonima i praksama te nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta, A/HRC/19/41, Ujedinjeni narodi, 17. studenog 2011.

Izvešće Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava o diskriminaciji i nasilju nad pojedincima zbog njihove spolne orijentacije ili rodnog identiteta, A/HRC/29/23, Ujedinjeni narodi, 04. svibnja 2015.

Konvencija o pravima djeteta, Opća skupština Ujedinjenih naroda, 20. studenog 1989., NN, MU, 12/1993.

Međunarodne stručne smjernice za seksualnu edukaciju, UNESCO, 2009.

Memorandum s objašnjenjima [CM(2010)4add3finalE] Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije

na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Upravni odbor za ljudska prava (CDDH) Vijeća Europe, 31. ožujka 2010.

Odluka Europskog odbora za socijalna prava od 30. ožujka 2009. o pritužbi Međunarodnog centra za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) protiv Hrvatske 45/2007.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, Ujedinjeni narodi, 10. prosinca 1948., NN, MU 12/2009.

Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta, CRC/GC/2003/4, Odbor za prava djeteta UN-a, srpanj 2003.

Opći komentar Odbora za ekonomska, socijalna i kulturna prava Ujedinjenih naroda od 4. ožujka 2016. o pravu na seksualno i reproduktivno zdravlje, (E/C.12/GC/22).

Preporuka 1915 (2010) "Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta", Vijeće Europe, 29. travnja 2010.

Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Vijeće Europe, ožujak 2010.

Rezolucija 1728 (2010) "Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta", Vijeće Europe, 29. travanj 2010.

Rezolucija Europskog parlamenta od 18. siječnja 2006. o suzbijanju homofobije u Europi, P6_TA-PROV(2006)0018.

Rezolucija Europskog parlamenta od 24. svibnja 2012. o borbi protiv homofobije u Europi, P7_TA(2012)0222.

Rezolucija Europskog parlamenta od 12. prosinca 2012. o stanju temeljnih prava u Europskoj uniji (2010. – 2011.), P7_TA(2012)0500.

Rezolucija Europskog parlamenta od 14. ožujka 2013. o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje, P7_TA(2013)0090.

Rezolucija Europskog parlamenta od 4. veljače 2014. o planu EU-a protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta, P7_TA(2014)0062 ("Izvjешće Lunacek").

Rezolucija Europskog parlamenta od 8. rujna 2015. o stanju temeljnih ljudskih prava u Europskoj uniji (2013. – 2014.), P8_TA(2015)0286.

Rezolucija Europskog parlamenta od 9. rujna 2015. o osnaživanju djevojaka kroz obrazovanje, P8_TA(2015)0312.

Rezolucija Europskog parlamenta od 19. siječnja 2016. o ulozi interkulturalnog dijaloga, kulturne različitosti i obrazovanja u promociji temeljnih EU vrijednosti, P8_TA-PROV (2016)0005.

Rezolucija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, A/HRC/27/L.27/Rev.1, Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 24. rujna 2014.

Rezolucija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, A/HRC/RES/17/19, Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih naroda, 17. lipnja 2011.

Rezolucija Vijeća Europe od 29. siječnja 2016. o pristupu školi i obrazovanju za svu djecu, 2097 (2016).

Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih naroda od 26. rujna 2014. o diskriminaciji i nasilju nad osobama na osnovi njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, (A/HRC/RES/27/32).

Zajednička izjava Ujedinjenih naroda od 25. rujna 2015. o okončanju nasilja i diskriminacije prema LGBTI osobama.

Zaključne primjedbe Odbora za prava djeteta: Velika Britanija i Sjeverna Irska, CRC/C/15Add.188, 9. listopada 2002.

LITERATURA I IZVORI:

NA HRVATSKOM:

Bagić, D. (ur.) (2011), *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*, GONG, Zagreb.

Bijelić, N. (2013), *Analiza modula "Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje" i "Prevenција nasilničkog ponašanja" priručnika za Zdravstveni odgoj*, CESI, Zagreb.

Brumen, S. (2012), **Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu**, Lezbijska grupa Kontra, Zagreb.

BRUTALNA STVARNOST: Istraživanje o nasilju, diskriminaciji i zločinu iz mržnje protiv LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj (2013.), Zagreb Pride, Zagreb.

CARE i ICRW (2009), **Inicijativa mladića za prevenciju rodno uvjetovanog nasilja u regiji. Tehnički sažetak početnog istraživanja – Izvješće za Hrvatsku**, Zagreb.

Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi (izvadak (2011)), Povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe.

Hodžić, A. i Bijelić, N. (2012), **Izveštaj istraživanja o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu**, Queer Zagreb, Zagreb.

Hodžić, A. i Bijelić, N. (2012), **Edukacijski program "ZAJEDNO! Protiv homofobije i nasilja u školama"**, Queer Zagreb, Zagreb.

Istraživanje: Rodni aspekt u udžbenicima prirode i društva, prirode i biologije za osnovne škole (2013), Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Zagreb.

Jogjartarska načela: Načela primjene međunarodnopravnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet (2013), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

Prihvatanje pripadnica i pripadnika seksualnih i rodni manjina u obitelji – rezultati istraživanja (2007.), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

Procjena potreba seksualnih i rodni manjina u Hrvatskoj – rezultati istraživanja (2007.), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

Razumjeti i podržati (2011.), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

Smjernice za suzbijanje homofobije i transfobije te vršnjačkog nasilja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta u školama (2016.), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

ŠALJI DALJE, prihvatanje različitosti i suzbijanje nasilja nad LGBT mladima u školama (2012.), Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", Rijeka.

Više od prihvatanja (1997.), Carolyn Welch Griffin, Marian J.Wirth, Arthur G.Wirth, Publikum, Zagreb.

NA ENGLISKOM:

Action Plan On Bullying, Report of the Anti-Bullying Working Group to the Minister for Education and Skills, Irska, siječanj 2013.

Born Free and Equal - Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law, Ured Visoke povjerenice za ljudska prava Ujedinjenih naroda, rujan 2012.

Bullying in schools: students' survival guide – Arcigay, Wiener Antidiskriminierungsstelle für gleichgeschlechtliche Lebensweisen i Kampania Przeciw Homofobii, 2008.

Combating discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Vijeće Europe, 2011.

Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (2nd edition), Vijeće Europe, 2011.

Education Sector Responses to Homophobic Bullying, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2012.

European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2013.

Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in the EU Member States – Summary of findings, trends, challenges and promising practices, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2010.

Homophobic bullying (Safe to Learn: Embedding anti-bullying work in schools), Ministarstvo obrazovanja, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2007.

Out in the Open, Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/expression, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), 2016.

Overview of youth discrimination in the European Union, Report 2015, Europska komisija, 2015.

Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), ožujak 2016.

Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU, Comparative legal analysis Update 2015, Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA), 2015.

Study on “Combating gender stereotypes in education”, Upravni odbor za ravnopravnost spolova (CDEG), Vijeće Europe, 2011.

The School Report - The experiences of gay young people in Britain's schools in 2012, Stonewall, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2012.

The Teachers' Report – Homophobic bullying in Britain's schools, Stonewall, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2014.

Toolkit to promote and protect the enjoyment of all human rights by lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people, Vijeće ministara Europske unije, 2010.

13. KONTAKTI UDRUGA KOJE DJELUJU NA PODRUČJU ZAŠTITE PRAVA LGBTIQ OSOBA U HRVATSKOJ

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI"

Janeza Trdine 7/IV, 51 000 Rijeka // Tel./Fax: ++385 51 212 186 // Mob.: ++385 91 593 4133, ++385 91 493 4133 // E-mail: loricure@yahoo.com, www.ori.hr // Trans Forum – www.ori.hr // FB: Udruga Lori

Zagreb Pride

Vinička 5, 10 000 Zagreb // Tel. ++385 01 580 65 60 // E-mail: info@zagreb-pride.net // www.zagrebpride.net // FB: Zagreb Pride

Trans Aid Croatia

Vinička 5, 10 000 Zagreb // Tel. ++385 01 551 42 07 // E-mail: info@transaid.hr // www.transaid.hr // FB: Trans Aid Croatia

TransParent

Inicijativa roditelja transrodne djece i mladih // Mob. ++385 91 501 3959 // E-mail: transparentcroatia@gmail.com // www.facebook.com/transparentcro/

Lezbijska grupa Kontra

10 000 Zagreb // Tel./fax: ++385 01 457 33 72 // E-mail: kontra@kontra.hr // www.transaid.hr // FB: Lezbijska grupa Kontra

Iskorak

Petrinska 27, 10 000 Zagreb // Mob.: ++385 91 244 4666 // E-mail: informacije@iskorak.hr // www.iskorak.hr // FB: Iskorak

Ženska soba - centar za seksualna prava

Maksimirska 51a, 10 000 Zagreb // Tel.: +385 1 611 9174 // Fax: +385 1 611 9175 //
E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr // www.zenskasoba.hr // FB: Ženska soba - centar za seksualna prava

Udruga Domino

Kranjčevićeva 11, 10 000 Zagreb // Tel. ++385 01 382 00 19 // Fax. ++385 01 382 03 75 //
www.thisisadominoproject.org // www.queerzagreb.org // www.queer.hr // FB: Queer Zagreb

LGBTIQ inicijativa Filozofskog fakulteta "AUT"

E-mail: inicijativa.aut@gmail.com // <http://autportal.tumblr.com> //
FB: LGBTIQ inicijativa Filozofskog fakulteta "AUT"

Rišpet - LGBT udruga Split

Ulica Kralja Tomislava 8/1, 21 000 Split // E-mail: rispet.split@gmail.com // FB: Rišpet

Qeer Sport Split

E-mail: qss@qsport.info // www.qss.hr // FB: Queer Sport Split

Le Zbor

Ženska mješovita LGBTIQ pjevačka družina u svrhu promicanja lezbijsko-feminističke sociokulturne vidljivosti // E-mail: le_zbor@yahoo.com // www.myspace.com/lezbor

Q sport

Queer sport i rekreacija // E-mail: info@qsport.info // www.qsport.info // FB: qSPORT.info

CroL.hr

LGBT news portal // www.crol.hr // FB: CroL.hr

Gay.hr

Hrvatska LGBT društvena mreža // www.haer.hr // FB: haer.hr

ZbeLeTron Kolektiv

E-mail: zbelenatron@gmail.com // FB: ZbeLe Na Tron

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI"

Janeza Trdine 7/IV, 51 000 Rijeka // Savjetovalište za LGBT osobe svih dobnih skupina //

Tel.: +385 91 493 4133 // E-mail: lori.savjetovaliste@yahoo.com // www.lori.hr

Zagreb Pride

Vinička 5, 10 000 Zagreb // Psihološko savjetovalište i prijava nasilja nad LGBTI osobama //

Tel. ++385 01 580 65 60 // E-mail: info@zagreb-pride.net // www.zagrebpride.net

Trans Aid Croatia

Vinička 5, 10 000 Zagreb // TRANSavjetovanje //

E-mail: transavjetovanje@transaid.hr // www.transaid.hr // www.facebook.com/transavjetovanje

TransParent

Inicijativa roditelja transrodne djece i mladih // Psihosocijalna podrška //

Mob. ++385 91 501 3959 // E-mail: transparentcroatia@gmail.com

Lezbijska grupa Kontra

10 000 Zagreb // Psihološko i pravno savjetovalište //

Tel./fax: ++385 01 457 33 72 // E-mail: kontra@kontra.hr

Iskorak - Centar za prava seksualnih i rodnih manjina

Petrinjska 27, 10 000 Zagreb // Psihološko i pravno savjetovalište //

Tel.: +385 1 4846 681 // Mob.: +385 95 4440 040 // E-mail: informacije@iskorak.org

Ženska soba

Centar za žrtve seksualnog nasilja // Savjetovalište za žene koje su preživjele silovanje, seksualno zlostavljanje i/ili uznemiravanje te podrška njihovim obiteljima i prijateljima/icama //

Maksimirska 51a, Zagreb // Tel.: +385 1 611 9444 // E-mail: savjetovaliste@zenskasoba.hr // www.zenskasoba.hr

ISBN: 978-953-59135-1-1